

**UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA**

DIPLOMSKO DELO

**PROBLEM AZBESTA KOT NEVARNEGA
PROIZVODA**

Ljubljana, oktober 2002

KLEMENTINA JEZERŠEK

Študentka Klementina Jezeršek izjavljam, da sem avtorica tega diplomskega dela, ki sem ga napisala pod mentorstvom prof. dr. Miroslava Glasa, in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 16. oktobra 2002

Klementina Jezeršek

KAZALO

1. UVOD	1
2. PROBLEMATIKA AZBESTA	2
2.1. Opredelitev etike in morale	2
2.2. Azbest kot uporaben proizvod	3
2.2.1. Delitev azbesta glede na strukturo in obliko vlaken	4
2.2.2. Uporaba azbesta v industriji	5
2.3. Zdravstvena tveganja	5
2.3.1. Varnost in zdravje pri delu	5
2.3.2. Škodljivi učinki azbesta	6
2.3.3. Bolezni, ki jih povzroča azbest	7
3. AZBEST V SVETU IN V SLOVENIJI	9
3.1. Primer Manville	9
3.1.1. Kronološki razvoj dogodkov	9
3.1.2. Reorganizacijski in stečajni načrt po poglavju 11 Zveznega zakona o stečaju.....	11
3.1.3. Manville danes in v prihodnosti	12
3.2. Aktualnost azbesta v Ameriki	12
3.2.1. Halliburton	13
3.3. Nastanek in razvoj Salonita	14
3.4. Dileme odgovornosti	16
3.4.1. Raziskave o vplivu azbesta na zdravje delavcev	17
3.4.2. Odgovornost vodstva Salonita Anhovo.....	19
3.4.3. Odgovornost zdravnikov	20
3.4.4. Odgovornost države	21
4. REŠITEV PROBLEMA	22
4.1. Problematika delavcev	22
4.1.1. Direktive, ki jih za delo z azbestom predpisuje EU	22
4.1.2. Azbestna zakonodaja v Sloveniji	24
4.1.3. Zakon o prepovedi proizvodnje in prometa z azbestnimi izdelki ter o zagotovitvi sredstev za prestrukturiranje azbestne proizvodnje v neazbestno	25
4.2. Problematika podjetja	30
4.2.1. Tehnološka preobrazba in razvoj	32
4.3. Problematika lokalne skupnosti	35
5. SKLEP	36
6. LITERATURA	38
7. VIRI	41
8. PRILOGA	

1. UVOD

Azbest spremlja človeštvo že dolgo, v zadnjem stoletju pa je odigral ves cikel od čudežne do nevarne in zato prepovedane snovi. V tovarnah, kjer so delali z azbestom, je bilo temu mineralu izpostavljenih več milijonov delavcev po vsem svetu, vključno z nami. Mednarodna organizacija za raziskovanje raka je že leta 1987 objavila ugotovitve o karcinogenih učinkih azbesta, zato sta zahodna Evropa in ZDA že pred leti prepovedali uporabo azbesta v proizvodnji. Kljub temu, da je Slovenija ena od naslednic nekdanje Jugoslavije, ki je podpisala konvencije Mednarodne zdravstvene organizacije, do leta 1996 ni imela zakona o prepovedi uporabe azbesta v proizvodnji. Pri vsem tem je bilo zaskrbljujoče dejstvo, da pri azbestu ni tako imenovanih varnih doz, saj je biološka reaktivnost pri posameznih ljudeh različna. Dandanes problem povečuje tudi latentca, saj med izpostavljenostjo in izbruhom bolezni preteče od 20 do 40 let. Prav zaradi tega lahko pričakujemo, da se bodo zdravstveni problemi zaposlenih in okoliških prebivalcev pojavljali še naslednji dve do tri desetletja.

Namen diplomskega dela je opozoriti na azbestni problem v Sloveniji. Z azbestom in njegovimi učinki na zdravje zaposlenih in uporabnikov so se v 20. stoletju ukvarjali številni raziskovalci in različne institucije. Njihove razlage so bile različne, tudi protislovne, pogosto zaradi pritiskov velikih podjetij, ki so se jim posamezniki uklonili. Vendar je resnica sčasoma prodrla in v razvitem svetu so kljub številnim dobrim lastnostim prenehali uporabljati azbest, ker je preveč nevaren za življenje ljudi.

Med pregledovanjem literature lahko skoraj povsod zasledimo le podatek, koliko življenj je vzel azbest. Kolikšne so odškodnine? Ali je to sploh pravi odgovor za vse prestane muke? Zelo težko je danes dobiti nekoga, ki bi se postavil v bran azbesta. Ne smemo pa zanemariti dejstva, da je uporaba azbesta kot negorljive snovi v drugi svetovni vojni rešila tisoče življenj. A danes so vsi tisti "rešeni" mrtvi. Živi pa so ljudje v Soški dolini, ki so na lastni koži občutili predvsem negativne lastnosti tega materiala. Država se je zavedala nujnosti primera in napak, storjenih v preteklosti, zato je solidarno s podjetjem izkazala odgovornost za nakopičene ekološke probleme in zagotovila vse pogoje za rešitev izredno občutljivih socialnih težav, povezanih z obolelimi in presežnimi delavci, ki so bili izpostavljeni azbestu. S tem se je odprla podjetju perspektiva za rast in za zmanjšanje trenja v ožji okolici Salonita Anhovo. Brez takojšnjega sprejetja tega zakona bi bil nadaljnji obstoj podjetja vprašljiv.

Diplomsko delo je razdeljeno na pet poglavij. V drugem poglavju podam definicije temeljnih pojmov, ki se navezujejo na poslovno etiko in moralo. Prav ta dva pojma se pojavljata skoraj v vseh člankih, knjigah in drugih virih, ki se kakorkoli dotikajo azbesta. Zatem se podrobneje spoznamo z azbestom. Razložim, kaj azbest je, zakaj je tako nevaren in katere bolezni povzroča. Tretje poglavje je razdeljeno na štiri sklope. Najprej opišem, kako so se s to problematiko ubadali v Ameriki. Podrobneje opišem podjetje Manville, dotaknem se tudi podjetja Halliburton.

Tretji sklop obravnava slovensko podjetje Salonit Anhovo, ki je nekako tudi glavni akter tega diplomskega dela. Na koncu poskušam dognati, kdo bi lahko preprečil, da bi se zdravo podjetje spremenilo v kužnega bolnika in kaj so oziroma česa niso naredili tisti, ki bi lahko na to vplivali. Četrto poglavje obravnava novejša dogodka v Sloveniji, predvsem področje azbestne zakonodaje, ki po mnenju poznavalcev lovi korake z Evropsko unijo. Seznanimo se z novim podjetjem Esal, ki je prevzelo proizvodnjo novih, neoporečnih kritin in cevi. Na koncu osvetlim problem krajanov Anhovega ter opišem, zakaj se tako bojijo sežiga različnih odpadkov, ki sicer Salonitu Anhovo predstavljajo samo cenejše, za okolje neškodljivo, alternativno kurivo.

2. PROBLEMATIKA AZBESTA

Podjetja se pri poslovanju neprestano in vedno bolj srečujejo z izzivi, ki pri odločitvah zahtevajo etično presojo. Potrebno je iskati ravnotežje med ekonomijo in etiko. V poslovnem svetu pride velikokrat do navzkrižij med delavci in lastniki oziroma managerji. Lastniki zahtevajo od slednjih čim uspešnejše rezultate. Zahtevajo, da podjetje vodi tako, da maksimizirajo njihove koristi. Ker pa podjetje vedno deluje znotraj nekega sistema, nikakor ne bi smelo škoditi nobenemu posamezniku in nobeni skupini, ki jih kakorkoli zadeva njegovo delovanje. Kadar pride pri odločitvah do etične dileme, mora manager primarno upoštevati interese podjetja, hkrati pa čim manj prizadeti ostale vpletene.

2.1. Opredelitev etike in morale

Preden začnemo obravnavati problem azbestne proizvodnje, preučimo teoretične vidike etike ter morale. Prav ti dve sta bili kršeni v primerih, ki se kakorkoli dotikajo te karcinogene snovi.

Etika običajno predstavlja pravila ali načela, ki definirajo pravilno in napačno obnašanje. Etična pravila vključujejo idejo o moralnem oziroma predstave o tem, kaj je moralno dobro in sprejemljivo, kot tudi tiste stvari, za katere se šteje, da so moralno napačne in slabe. Laganje, kraja, zavajanje in škodovanje ostalim je splošno obsojeno kot nemoralno in neetično, medtem ko se odkritost, držanje obljube, pomoč drugim in spoštovanje osnovnih človekovih pravic sprejema za moralno pravilno in etično. Etična pravila skušajo za človeško obnašanje zagotoviti smernice, ki bi ohranile družbeno, skupinsko ali posameznikovo predstavo glede moralnosti. Kaj v bistvu je morala? Morala je glavni predmet raziskovanja etike, opredeljena tudi kot seštevek norm oziroma pravil za odločanje in ravnanje v skladu z etiko (Keith, William, 1985, str. 76-77).

Za družbo v celoti se etični standardi in morala ukvarjajo s pravili obnašanja, za katere se šteje, da so bistveni za ohranitev in nadaljevanje organiziranega življenja. Zaupanje med ljudmi, dejanja, ki ne škodujejo ostalim, in obnašanje, ki spoštuje zakonske pravice ljudi – vse to je

bistveno v organiziranem življenju. Kršenje teh standardov obnašanja predstavlja grožnjo za družbo, tako da življenje naredi neprijetno, "nečloveško" ali celo nemogoče.

Etika v poslovanju ne predstavlja nikakršnih drugačnih skupkov etičnih pravil, ki bi bila različna od splošne etike in bi bila uporabna samo v poslovanju. Etika v poslovanju je preprosto uporaba splošnih etičnih pravil v poslovnem ravnanju. Poslovne odločitve in ravnanja lahko sodimo kot etična ali neetična, odvisno od tega, ali odločitve in dejanja podpirajo ali ogrožajo vrednostne standarde posameznikov ter družbe, v katerih podjetje deluje (Keith, William, 1985, str. 76-77).

Marsikdo bi rekel, da razglabljanja o tem, kaj je etično in moralno, ni potrebno, saj imamo za to zakone. A to ne drži. Na osnovi zakonov je sicer za marsikatero situacijo mogoče razsojati, kaj je prav in kaj ni. Kar je zlo, narobe in grdo, skratka nemoralno, ne more biti prav. Zakoni so prvo vodilo tudi za etične vidike odločanja nasploh in v managementu posebej. Zakoni pomagajo, vendar ne zadoščajo vsaj iz treh razlogov (Možina, Tavčar, Kneževič, 1998, str. 423):

- Pravni red temelji na kodifikaciji tistega, kar ni dovoljeno. Vse drugo je po zakonu dovoljeno, dopustno – vendar to še ne pomeni, da bi bilo v konkretnem primeru tudi lepo, prav in dobro, skratka – moralno.
- Še tisto, kar zakoni prepovedujejo (ali dovoljujejo), je mogoče tolmačiti po črki in ne po smislu. Ker noben zakon ne more predvideti vseh možnih primerov in okoliščin, lahko presojanje zgolj po črki zakona dopušča tudi neetično ravnanje.
- Čim številnejši, čim bolj razvejani in kompleksni so zakoni, tem manj možnosti ima država, da bi vsepovsod nadzorovala in uveljavljala izvajanje zakonov.

Če prevladata v družbi iskanje lukenj v predpisih in nemoralno delovanje na tuj račun, dežela vse hitreje propada; enako velja tudi za nemoralno delovanje na trgu, kar smo preskusili v polpreteklem obdobju.

Podjetje ali druga organizacija ne more biti dolgoročno uspešna v zunanjem okolju, kjer prevladuje poslovna nemoralna. Podjetje, ki je nemoralno do zunanjih in notranjih udeležencev, ne more uspevati. Zlasti v poslovnih razmerjih sta poštenje in zaupanje nenadomestljivi vrlini, ki ju poslovni partnerji nadvse cenijo. Etičnega presojanja in moralnega delovanja ni mogoče vsiliti. Zaleže le etično ravnanje večine vpletenih, zlasti poslovnih ljudi in managerjev. Managerja in poslovneža, ki bi skušal pridobiti prednost z neetičnim delovanjem in nemoralnim odločanjem, morata doleteti vsesplošen prezir in izobčenje iz poslovnega sveta (Možina, Tavčar, Kneževič, 1998, str. 426).

2.2. Azbest kot uporaben proizvod

Beseda azbest je grškega izvora, pridevnik *azbestos* pomeni neraztopljiv, nezdroljiv (Vidič, 1998, str. 63), uporabljali pa so ga že stari Rimljani za svoje oljenke. Azbest je skupni naziv za

skupino naravnih mineralov vlaknate strukture, ki so kemično hidratizirani silikati z vsebnostjo magnezija. Skupen imenovalac teh vodikovih silikatnih mineralov je zmožnost, da se razdelijo v lahka, svilnata, a močna vlakna, ki se lahko uporabljajo v več industrijskih in komercialnih namenov.

Zaradi izjemnih fizikalno-kemijskih lastnosti, kot so velika natezna trdnost in obstojnost, odpornost proti toploti, kislinam, bazam in topilom, negorljivost, fleksibilnost in dobre izolacijske sposobnosti za toploto, zvok in električni tok, je bil azbest v široki uporabi za proizvodnjo številnih proizvodov že več kot sto let. Vlakna se lahko stke v negorljive materiale, lahko se jih doda drugim materialom in se nato izdelajo plošče iz opeke za polaganje tal in strehe, skodle za kritje streh, azbestni cement in različne vrste izolacijskih materialov. Zaradi vlaknate strukture deluje azbest kot armatura v gradbenih materialih, zato se je v velikih količinah uporabljal v proizvodnji azbestcementnih izdelkov Salonit Anhovo.

2.2.1. Delitev azbesta glede na strukturo in obliko vlaken

Glede na strukturo in obliko vlaken se azbest deli v dve skupini, v serpentine in amfibole. Najbolj znan parameter, na podlagi katerega se azbest tudi ocenjuje, je dolžina njegovih vlaken. Čim daljše je vlakno, več je vredno in za več vredne proizvode so ga uporabljali (Salonit Anhovo – petdesetletnik, 1971, str. 113-114).

Za serpentine so značilna dolga, zvrta in na koncih skodrana vlakna. V to skupino sodi krizotil (beli azbest), ki predstavlja preko 90% vsega komercialno uporabljenega azbesta (Mandelc-Grom, 2001, str. 26). Krizotilna vlakna so votle cevke, ki so združene v sklade. Njihova dolžina je običajno manjša od 5 μ m, zanje pa je značilno tudi to, da se vzdolžno zelo lahko cepijo. Posedajo se hitreje kot amfibolna vlakna, ki ostanejo v zraku (lebdijo) dlje časa (Vrečko, 2001, str. 73).

Amfiboli imajo ravna in lomljiva, na koncih gladka vlakna. V komercialni uporabi so bili krokidolit (modri azbest), amozit (rjavi azbest) in antofilit. Ostali amfiboli, aktinolit in predvsem tremolit, so pogosto v manjših količinah primešani ostalim vrstam azbesta (Mandelc-Grom, 2001, str. 26). Amfibolna vlakna so trdna in ravna ter imajo večji premer kot krizotilna. Zaradi svoje oblike in trdne strukture ostajajo v človeškem telesu še več desetletij po vdihavanju in zato veljajo za nevarnejša kot krizotilna vlakna. Najbolj problematična so namreč tista azbestna vlakna, katerih dolžina je večja od 5 μ m in premer manjši od 3 μ m, razmerje med dolžino in premerom pa večje od 3:1 (Vrečko, 2001, str. 73).

Azbestni cement je pred leti nadomestil lito železo predvsem zaradi nizke cene in majhne teže ter hitrega in zanesljivega spajanja in trdnosti (Salonit Anhovo – petdesetletnik, 1971, str. 135).

2.2.2. Uporaba azbesta v industriji

Azbest se je uporabljal v več namenov. Največ azbestnih vlaken je porabila azbestcimentna industrija za cevi pri gradnji vodovodov, kanalizacij, namakalnih sistemov in kritino. Za električno izolacijo so uporabljali azbestni papir in prejo, daljša azbestna vlakna so uporabili v tekstilni industriji. Zaradi njegove negorljivosti in toplotne izolacije so iz njih proizvajali celo vrsto prej, trakov in blaga za obleke, prevleke in zavese, varne pred ognjem. Poleg tega je bil azbest nenadomestljiv tudi v avtomobilski in industriji hidravlične ter pnevmatske opreme. Iz njega so izdelovali zavorne plošče ter tesnila (Salonit Anhovo – petdesetletnik, 1971, str.117-118). Po nekaterih podatkih naj bi bil azbest sestavni del kar 3500 izdelkov, najbolj pa je bil v rabi za izolacijo; bil je glavna sestavina cementa (Dornik, 2001, str. 14).

V Sloveniji se je uporabljal azbest kot surovina v največji meri v poslovnem sistemu Salonit Anhovo (1922-1996), poleg tega pa še v podjetjih Donit Tesnit (1946-2003), Filauto Slovenija (1957-1998), Donit Pletilnica Sodražica (1972-1987), Izolirka Ljubljana (1965-ni podatka), Fragmat Izolirka (1996-1998), TmT in TiT Velika Loka (1991-2003) in TvT Maribor (1863-1986), Ladjedelnica Izola in Kolektor Idrija (1967-1995) (Dodič-Fikfak, 2001, str. 10-12). Podjetja, ki azbesta niso uporabljala za proizvodnjo materialov ali izdelkov, ampak so izdelke, ki so vsebovali azbest, vgrajevala, popravljala, vzdrževala ali uporabljala, so Železarna Ravne, Slovenske železnice na več lokacijah, TDR Metalurgija Ruše, opekarne Ormož, Pragersko, Košaki, Novo mesto, Tondach in Črnuče, IGM Strešnik d. d., Acroni, Elektrode Jesenice, Gorenje, Rafinerija nafte Lendava, Jelovica, Marles in tovarne oziroma mehanične delavnice, ki so popravljale zavorne obloge vozil (Vilfan, 2001, str. 2).

2.3. Zdravstvena tveganja

Prva prizadevanja za varno delo so v svetu že dolgo znana, v Sloveniji pa so med prvimi primeri zagotavljanja varnosti pri delu znana pravila, ki so sestavljala delovni red Rudnika živega srebra v Idriji iz leta 1952. Sistematično zagotavljanje varnosti in zdravja pri delu se je začelo v drugi polovici 19. stoletja v avstroogrskem cesarstvu, katerega sestavni del je bila takrat Slovenija. Nadzor nad izvajanjem varnostnih ukrepov je prevzela inšpekcija dela (Drusany, 2001, str. 245).

2.3.1. Varnost in zdravje pri delu

Družbeni sistem postavlja človeka vedno na prvo mesto; človek je nosilec napredka in njemu so namenjeni dosežki prizadevanj na vseh področjih njegovega udejstvovanja. Zato je nujno, da ga vselej obravnavamo kot subjekt vseh dogajanj in so mu pri njegovem delu na voljo moralne, intelektualne in materialne možnosti za nemoteno opravljanje nalog, ki mu jih postavlja družba, ter da k svojemu delu pristopa s polno zavestjo o neogroženosti življenja in zdravja.

Pravica do varnih in zdravih delovnih pogojev je uvrščena med politične, državljske, ekonomske in socialne pravice; torej je pravna ureditev varnega in zdravega dela sestavni del sistema socialne varnosti. Pojem varnosti in zdravja pri delu že po svoji vsebini in namenu obsega pravice in obveznosti delodajalcev in delavcev, da v skladu z zakonom in drugimi predpisi ter ob določanju in upoštevanju varnostnih ukrepov, s katerimi se preprečujejo oziroma obvladujejo nevarnosti in škodljivosti pri delu, zagotavljajo takšno raven varnosti in zdravja pri delu, ki glede na naravo dela omogoča delavcu največjo možno mero zdravstvene in psihofizične varnosti. Delodajalec je dolžan svoje ukrepe za zagotavljanje varnosti in zdravja pri delu prilagajati spremenjenim okoliščinam ter stalno izboljševati stopnjo varnosti in zdravja pri delu.

Vodilni ljudje v podjetju se zavedajo, da zagotavljanje zdravja in varstva pri delu ni strošek in da z investiranjem v sodobno in bolj varno tehnologijo in upoštevanjem vseh v zakonu navedenih načel ter prilagajanjem tehničnemu napredku veliko prihranijo na vseh ravneh. Urejene delovne razmere vplivajo pozitivno na produktivnost, višjo kakovost v proizvodnji, zmanjševanje odsotnosti z dela, večje zadovoljstvo delavcev, zmanjševanje števila poškodb in bolezni, izogibanje tožbam in zmanjševanje fluktuacij.

2.3.2. Škodljivi učinki azbesta

V Sloveniji je bila kot glavni proizvajalec azbestnih izdelkov znana tovarna Salonit Anhovo, kjer se je epidemija azbestne bolezni začela v času, ko je bila bolezen v razvitem svetu že deset let v upadanju. V obdobju od konca dvajsetih do začetka šestdesetih let so bili namreč dokončno spoznani in priznani škodljivi učinki azbesta na zdravje. Raziskano je bilo njegovo brazgotinsko učinkovanje v pljučih in na rebrni mreni ter rakotvorno učinkovanje v organizmu. Pojasnjena je bila tudi pomembnost količine nakopičenega azbesta v pljučih s pričakovano večjim tveganjem za razvoj bolezni pri večji nakopičenosti azbesta v pljučih. Navedenim spoznanjem je sledilo v razvitem svetu opuščanje azbestne proizvodnje, ki se je v sedemdesetih letih že pokazalo v upadanju števila na novo obolelih za azbestno boleznijo.

V nasprotju s tem smo pri nas v začetku šestdesetih let pristopili k razširitvi tovarne azbestcementnih izdelkov v Anhovem z občutnim povečanjem azbestcementne proizvodnje ob izrazitem povečanju števila zaposlenih delavcev v tovarni. Poleg tega so delno nadomestili "mokra" tehnologijo proizvodnje s "suho", kar je povečalo sproščanje azbestcementnega prahu v okolje in tako poslabšalo delovne razmere glede na stanje pred tem (Remškar, 1996, str. 49).

Neupoštevanje škodljivih učinkov azbesta v ožji proizvodnji je spremljalo tudi splošno neodgovorno ravnanje z azbestom v širšem okolju tovarne Anhovo. Ekološko neosveščeno je bil transportiran, prekladan, skladiščen in podobno. Vpliv azbestnega onesnaženja se je tako širil iz tovarne še v njeno okolico. Od zaposlenih delavcev v neposredni azbestcementni proizvodnji so bili takrat nedvomno najbolj izpostavljeni vdihovanju prašenja "holenderaši", to so bili tisti delavci, ki so sipali in mešali azbestcementno maso. "Holenderaši" so povedali, da so ročno

odpirali vreče z azbestom ter jih ročno, brez vsake zaščite za dihala, stresali v "holendre", kjer se je mešala azbestcementna masa. Vreče so nato ročno iztepali in jih celo odnašali v domače okolje, kjer so jih med drugim uporabljali za shranjevanje poljščin. V letih, ko je bila proizvodnja z azbestom še v polnem teku, delavci niso imeli nobene posebne zaščite, razen delovnih oblek. Te so še leta 1996 nosili na pranje domov. Respiratorje – zaščitne maske – so dobili v 1980-ih letih. Cenene maske niso zadrževale prahu, kot je bilo predpisano. Kmalu so prepovedali njihovo uporabo. Poleg tega so prostore namesto s predpisanimi sesalci še leta 1996 čistili z navadnimi metlami.

Biološki učinki azbesta

Na seznam rakotvornih snovi, ki ga izdaja Mednarodna agencija za raziskovanje raka (IARC), je azbest uvrščen v prvo skupino; vanjo spadajo snovi, ki dokazano povzročajo raka pri človeku. Biološki učinki azbesta so odvisni od obremenitve tkiva z azbestom, torej od vlaken, ki ostanejo v tkivu, ker jih naravni obrambni mehanizmi v dihalih niso uspeli izločiti. Vlakna amfibolov se zadržijo v tkivih dalj časa, ker so bolj odporna, vlakna krizotila pa se prej razgradijo in izločijo, zaradi česar se amfibolom pripisuje večji fibrogeni in rakotvorni potencial.

Odzivnost organizma na prisotnost azbestnih vlaken je individualno lahko zelo različna, nanjo pa vplivajo tudi genetski mehanizmi. V osnovi gre pri fibrogenih učinkih za proces vnetja, ki je sprva omejen oziroma žariščen. Vnetni proces se lahko konča brez posledic, posebno če je obremenitev z azbestom majhna, lahko pa se nadaljuje, in to kljub prenehanju izpostavljenosti azbestu, in zapušča brazgotinske spremembe, ki se širijo. Rakotvorne učinke azbesta razlagajo z vplivom azbesta na spremenjen imunski odziv organizma.

Bolezni, ki jih povzroča azbest, imajo različno klinično sliko, potek in prognozo, za vse pa je značilna dolga latentna doba. Le-ta znaša praviloma od 15-20 let, pri zelo visoki izpostavljenosti je izjemoma lahko tudi krajša (Vrečko, 2001, str. 26-27).

V nadaljevanju bomo poskušali opisati posamezne bolezni, ki nastanejo pri izpostavljenosti azbestu.

2.3.3. Bolezni, ki jih povzroča azbest

Bolezni, ki nastanejo zaradi vdihavanja azbestnih vlaken, imenujemo s skupnim imenom azbestno povzročene bolezni. Posledice bolezni so na samem začetku težave z dihanjem ob naporu, z napredovanjem bolezni pa se te težave stopnjujejo. Pridruži se jim še suh kašelj in bolečine v prsih. Veliko bolnikov toži zaradi glavobola in nespečnosti. Pojavi se strah pred boleznijo, razdražljivost, nemir, izguba volje in apetita (Širok, 1996, str. 4).

Postopek verifikacije bolezni je stekel v letu 1998, po pravilniku o določitvi poklicnih bolezni zaradi izpostavljenosti azbestu, ki je bil sprejet leta 1997. Od leta 1998 do aprila letos je bilo potrjenih 1120 bolnikov s poklicno boleznijo zaradi izpostavljenosti azbestu. Azbestoza predstavlja 329 primerov, plaki parietalne plevre 1077 primerov, pljučni rak 18 primerov in maligni mezoteliom 20 primerov. Pri obolelih so ugotovili različno število diagnoz, lahko tudi več obolenj, ki jih je povzročila izpostavljenost azbestu. V največjem številu so ugotovili parietalne plake, to je izolirane brazgotinske spremembe na porebrni mreni in to v 727 primerih, torej v 65% vseh primerov oseb, pri katerih so zaznali poklicno bolezen (Radio Koper, Okrogla miza o težavah slovenskih azbestnih bolnikov, 2002).

Azbestoza

Azbestoza je bolezen pljučnega intersticija, za katero je značilna fibroza, tj. brazgotinjenje in prisotnost azbestnih teles. Čim večja sta intenziteta in trajanje izpostavljenosti, tem večje je tveganje za razvoj in težji sta oblika in resnost bolezni. Latentna doba znaša praviloma več kot 15 let. Bolezen se razvije postopoma in običajno napreduje počasi. V začetni fazi ne povzroča težav. Sprva postanejo žariščne brazgotinske spremembe, ki praviloma najprej zajamejo spodnje predele pljuč, difuzne in napredujejo. V razvitejši fazi bolezni je značilno težko dihanje sprva ob naporu, v napredovalni fazi bolezni pa že v mirovanju. Lahko je prisoten suh kašelj in betičasti prsti.

Za zgodnje odkrivanje azbestoze se v zadnjih letih uporablja pri nas računalniška tomografija prsnih organov visoke ločljivosti (HRCT). Pri bolnikih z azbestozo obstaja 7-10 krat večje tveganje za razvoj pljučnega raka. Tveganje za razvoj slednjega pa še povečuje kajenje. Na potek azbestoze ne moremo vplivati, ker ne poznamo specifičnega zdravljenja (Vrečko, 2001, str. 28).

Pljučni rak

Pljučni rak je najpogostejše maligno obolenje, ki ga povzroča azbest. Klinična slika, diagnostika, zdravljenje in prognoza se v ničemer ne razlikujejo od pljučnega raka, ki ni povezan z izpostavljenostjo azbestu. Pljučni rak je glavni vzrok smrtnosti med delavci, izpostavljenimi azbestu. Pogostost te bolezni je večja pri bolnikih z azbestozo, vznikne pa tudi pri intenzivni izpostavljenosti azbestu brez istočasno prisotne azbestoze. Večji rakotvorni potencial se pripisuje daljšim azbestnim vlaknom. Zaradi sinergičnega rakotvornega delovanja azbesta in tobaka je pri kadilcih, izpostavljenih azbestu, močno povezano tveganje za nastanek pljučnega raka. Značilna latentna doba je 20 let in več. Petletno preživetje znaša pod 10% (Vrečko, 2001, str. 30).

Maligni mezoteliom plevre in peritoneja

Maligni mezoteliom je redek primer tumorja, ki vznikne iz mezotelijskih celic plevre ali peritoneja. Večina primerov malignega mezotelioma je povezanih z izpostavljenostjo azbestu. Zanj je značilna dolga latentna doba, ki znaša običajno več kot 25 let, pogosteje pa 35-40 let. Prvi znak bolezni je bolečina v prsnem košu in dispneja, pogosto zaradi plevralnega izliva.

Diagnozo postavimo s histološko preiskavo tkiva. Kajenje po dosedanjih izsledkih raziskav ne povečuje tveganja za nastanek mezotelioma. Tumor hitro raste in se širi po površini prsne in trebušne votline. Bolezen je neozdravljiva in v kratkem času privede do smrti. Povprečna doba preživetja od postavitve diagnoze znaša približno eno leto, največkrat pa je rok preživetja sedem do osem mesecev (Vrečko, 2001, str. 32).

3. AZBEST V SVETU IN V SLOVENIJI

3.1. Primer Manville

V dvajsetem stoletju je bila kot največji proizvajalec azbestnih izdelkov na svetu znana ameriška korporacija Johns & Manville, ki je bila ustanovljena leta 1901. 1858-ega leta so Henryju Wardu Johnsu podelili nagrado za patent za azbestne izdelke, ki je bil poimenovan kot "izboljšana zmes za kritje hiš in druge namene". Johns je tudi ustanovil H. W. Johns Manufacturing Company, ki se je leta 1901 združila z Manville Covering Company in postala znana pod imenom Johns-Manville Corporation. Družbo so leta 1981 preimenovali v Manville Corporation, z 22 glavnimi podružnicami po celem svetu. Z leti se je družba znatno povečala. Vlagala je predvsem v razvoj revolucionarnih izdelkov ter načrtovanje inovativnih procesov, ki uporabljajo tehnologijo tako, da rešujejo nekatere izmed najbolj perečih ekoloških problemov. Takih primerov je veliko: Spillguard – učinkovit rezervoar razlitega olja; HEAF – industrijski filter izpušnih plinov; M. B. F. – stalno se premikajoč filter na morskem ali jezerskem dnu (Dodatno gradivo pri predmetu Poslovno okolje podjetja, 1998, str. 324).

3.1.1. Kronološki razvoj dogodkov

1950-1960

Leta 1950 je zdravnik Smith ugotovil, da je od 708 delavcev v korporaciji Manville kar 704 obolelih na pljučih. Vodstvo podjetja je sklenilo, da o tem delavcev ne obvesti, dokler so še sposobni za delo. Ko ne bodo več sposobni za delo, naj bi po mnenju vodstva dobili odškodnino. Za to odločitev je bilo več razlogov, ki pa so bili etično nesprejemljivi: večina delavcev je bila priseljencev iz tujine, azbest naj ne bi imel substituta, onesnaženost zraka je bila nižja, kot jo je predpisala vlada, zanimal jih je samo dobiček, zavedali so se, da so kadilci bolj izpostavljeni. Kot sem že omenila, je bil eden izmed razlogov tudi dobiček oz. strah pred manjšo prodajo. In prav to je vodstvo odvrnilo, da bi na proizvode dali opozorilne nalepke, čeprav jim je to leta 1953 svetoval sam zdravnik Smith (Klebe Trevino, 1999, str. 191).

1960-1970

Šestdeseta leta so bila leta, ko se o azbestu ni pisalo samo v strokovnih publikacijah, ampak se je o tem začelo javno razpravljati. Enajst let za tem, ko so predlog o opozorilnih nalepkah zavrnilo,

so jih leta 1964 končno prvič uporabili. Žal jih niso nalepili na vse izdelke. Najnevarnejših izdelkov niso označili, saj so bili tam njihovi profiti največji. Istega leta so prvič uporabili osebna zaščitna sredstva za delavce, pritoževali pa so se nad njihovimi visokimi stroški (Klebe Trevino, 1999, str. 191, 322) .

1970-1980

Do sedemdesetih let sta prodaja in dobiček Manvilla stalno rasla, potem pa se je uporaba azbesta v ZDA začela naglo zmanjševati, kar je v enaki smeri vplivalo tudi na dobiček in prodajo Manvilla. Predsednik uprave je postal R. Goodwin, ki do tedaj ni bil zaposlen v tem podjetju. Uvedel je znatno spremembo, saj je umaknil del azbestne proizvodnje in jo nadomestil z ostalimi proizvodi, ki niso vsebovali azbesta (svetlobni sistemi, namakalni pršilci). Njegov namen je bil spremeniti image podjetja, zato je hkrati s spremembo proizvodnega programa spremenil tudi ime podjetja iz Korporacije Johns & Manville v Korporacijo Manville. Poleg tega je upravo podjetja preselil iz industrijskega središča na podeželje, kar je financiral z zadolžitvijo.

V sedemdesetih letih so se pojavljale številnejše tožbe bolnikov in svojcev žrtev. Na enem izmed procesov je Smith, bivši direktor zdravstvene službe v Manvillu, izjavil, da je za škodljivost azbesta vedel že v štiridesetih letih in o tem obvestil vodstvo podjetja. Odvetniki so sicer trdili, da je podjetje že leta 1930 uvedlo varnostne ukrepe, a je član uprave Mc Kinney istočasno zanikal, da so v njihovem podjetju do sredine šestdesetih let karkoli vedeli o škodljivosti azbesta. Kmalu zatem je devet članov upravnega odbora odstavilo Goodwina in sicer brez ustreznih utemeljitev. Njegov položaj je zasedel Mc Kinney, ki je ukinil spremembe, ki jih je pred tem uvedel Goodwin. Poleg tega je šel v agresivno obrambo na sodnih pravadah. V Manvillu so se leta 1978 znašli v finančni krizi.

1980-1990

Do začetka osemdesetih let je bilo podjetje vpleteno v 16.500 tožb bivših zaposlenih. V naslednjih letih so pričakovali še dodatnih 35.000 tožb, vloženih pa je bilo še 41.500. Vse te tožbe so slonele na tem, da bi vodstvo Manvilla lahko vsaj opozorilo delavce o škodljivosti azbesta. V nekaterih primerih so odškodnine dosegle 600.000 USD. Korporacija Manville je prenehala plačevati večino odškodnin, kot glavni razlog pa so navedli, da si tako visokih izdatkov v trenutni finančni krizi ne morejo privoščiti. Ker so stroški odškodnin dejansko znašali komaj 1% od prodaje, bi težko verjeli njihovim izgovorom. Pravi razlog za finančno krizo je bilo ogromno znižanje naročil zaradi vse večje osveščenosti javnosti o škodljivosti azbesta (Marcus, 1996, str. 556). Zaradi naštetih razlogov so avgusta 1982 korporacija Manville in vse njene ameriške ter kanadske podružnice okrožnemu sodišču predložile predlog za reorganizacijo in stečaj v skladu z 11. poglavjem ameriškega Zveznega zakona o stečaju. Nepričakovana objava stečaja je presenetila tako finančno javnost kot tudi upnike in kupce, saj do tedaj še nobeno podjetje s tako velikim premoženjem in letno prodajo ni predlagalo stečaja po omenjenem zakonu.

3.1.2. Reorganizacijski in stečajni načrt po poglavju 11 Zveznega zakona o stečaju

Poglavje 11 je del zvezne zakonodaje o stečajnem postopku. S tem, ko podjetje predlaga nestečajni postopek, je odplačilo njegovih dolgov zamrznjeno do določenega datuma v prihodnosti, ko predloži reorganizacijski načrt za odplačilo dolgov. S tem reorganizacijskim načrtom se mora strinjati vsaj polovica upnikov.

V preteklosti je podjetje lahko razglasilo stečaj le v primeru, da je bilo nesolventno oziroma ni bilo sposobno plačati zapadlih obveznosti. Toda v času, ko so se za stečaj odločili v Manvillu, je bil ta pogoj črtan iz stečajne zakonodaje, kar je v veliki meri pomagalo Manvillu iz težav. Posledica predložitve reorganizacijskega načrta je bilo prenehanje rednega odplačevanja obresti in glavnice največjim upnikom Manvilla, to so bile razne banke in zavarovalnice. Poleg tega so zaradi dvomljive Manvillove finančne sposobnosti na tisoče tožb žrtev azbesta potisnili v ozadje.

V obdobju od leta 1982 do 1986 so se o reorganizacijskem načrtu pogajali na stečajnem sodišču. Najprej je vodstvo Manvilla predlagalo omejen načrt, ki bi omogočal, da bi podjetje nadaljevalo s svojim poslovanjem in sicer izolirano pred prihodnjimi tožbami zaradi škodljivosti azbesta. Po tem načrtu naj bi podjetje dalo žrtvam azbesta fiksne kompenzacije, ki bi jih pokrivali iz tekočih sredstev. Ta načrt je bil seveda za odvetnike žrtev nesprejemljiv. Do kompromisa so prišli šele leta 1986, ko so odvetniki predlagali tako imenovani odprt načrt. V skladu s tem načrtom sta bila ustanovljena dva sklada za poravnavo terjatev ljudem, ki so imeli opravka z azbestom. Ta dva sklada naj bi pridobivala sredstva iz različnih virov, in sicer z obveznicami, delnicami, gotovino in dobički v prihodnosti.

V času stečajnega postopka se je Manville prestrukturiral, in sicer je zmanjševal obseg proizvodnega programa, ki vsebuje azbestocementne izdelke. Prav to zmanjšanje proizvodnje z azbestom je močno zmanjšalo zaslužke Manvilla, saj so bili azbestni izdelki najbolj donosni. Zanimivo je, da so v času stečajnega postopka v Manvillu vseskozi poslovali z dobičkom, razen v letih 1982 in 1988, ko so imeli večje izredne odhodke zaradi reorganizacijskega postopka (Klebe Trevino, 1999, str. 191).

Izplačila azbestnim žrtvam po načrtu so bila bistveno nižja, kot bi bila, če bi se nadaljevale razmere številnih posamičnih sporov na sodišču brez reorganizacijskega in stečajnega načrta po poglavju 11. Prav ta reorganizacija in stečaj po poglavju 11 je ključ Manvillovega preživetja, kajti azbestne žrtve ne morejo več individualno tožiti Manville na sodišču. Res je, da so morali bolni delavci čakati mnogo let na kompenzacije, ki so v povprečju znašale 38.000 USD, namesto da bi dobili šest ali sedem mestne odškodnine na sodišču. Seveda pa bi tako visoke odškodnine povzročile stečaj podjetja, ki kasnejšim obolelim ne bi izplačalo ničesar več. Zato so za prihodnje žrtve azbesta, katerih posledice izpostavljenosti azbestu se bodo pokazale šele do leta 2020, takšne kompenzacije po poglavju 11 bistveno boljše alternativa kot pa nobene kompenzacije po propadu podjetja.

Ta reorganizacijski in stečajni postopek jim je uspelo izpeljati šele v letu 1988. Managerji po svetu so to rešitev ocenili kot iznajdljivo, vsi ostali pa so menili, da je bila zelo neetična. Ne glede na različna mnenja se večina strinja, da je korporacija Manville naredila nekaj etičnih napak. Naj naštejemo nekatere od njih.

Že leta 1930 so zavarovalnice prekinile življenjske zavarovalne police za vse zaposlene v azbestni proizvodnji. To bi moral biti vodilnim v Manvillu zadosten razlog, da bi začeli priznavati povezavo med azbestom in boleznimi. Še celo več, ne samo, da niso nič ukrenili v zvezi s prekinitvijo proizvodnje, še za zaščitna sredstva jim je bilo žal denarja. Leta 1950 je dr. Smith ugotovil, da je velika večina delavcev obolelih na pljučih. Vodstvo je menilo, da zaposleni tega ne smejo izvedeti. Prav tako so leta 1953 zavrnilo doktorjev predlog, da bi izdelke označili z opozorilnimi nalepkami. Med izvajanjem stečajnega in reorganizacijskega postopka je bila v korporaciji finančna kriza. Kljub temu so si managerji vseskozi poviševali razne bonitete. V Manvillu so dajali lažne podatke o prodaji in dobičku ter tako obolele in PIST (Personal Injury Settlement Trust) prevarali. Vseskozi je vodstvo skrivalo podatke, dokumente in rezultate študij o škodljivosti azbesta (Klebe Trevino, 1999, str. 190).

3.1.3. Manville danes in v prihodnosti

Danes dajejo v Manvillu velik poudarek zdravju in varnosti delavcev. Veliko investirajo v raziskave zdravstvenih tveganj za vse izdelke, ki jih prodajajo. Poleg tega vse svoje proizvode opremljajo z opozorilnimi nalepkami, ki dajo kupcu jasno predstavo o škodljivosti izdelka. Čeprav so Manvillu svetovali na Ministrstvu za zdravje ter na Japonskem, naj na etiketah ne uporabljajo besede rak, se generalni direktor Manvillu, W. T. Stephens, s tem ne strinja. Meni namreč, da ima vsak delavec in kupec pravico poznati dejstva o izdelkih, ki jih uporablja. Ta poslovna odločitev je stala Manville okoli 20 milijonov USD prihodka od prodaje, in sicer v prid njihovim konkurentom, ki niso označevali proizvodov s takšnimi opozorili (Dodatno gradivo pri predmetu Poslovno okolje podjetja, 1998, str. 325). Sama menim, da je to prav, saj je pravica "vedeti" osnovna človekova pravica in zato bi morali tudi konkurenti korektno opozoriti na vse probleme.

3.2. Aktualnost azbesta v Ameriki

Neprofitna raziskovalna organizacija Rand bo v kratkem objavila poročilo, ki ga je naredila na področju azbesta. Prav Rand, ki je s to raziskavo začel avgusta leta 2001, je ta problem poimenoval kot "najdlje trajajočo in masivno mučeniško pravdo v ameriški zgodovini". Poročilo pravi, da so se azbestne pravde razširile krepko čez meje začetnih azbestnih industrij in da so postale del celotne ameriške ekonomije. Čeprav je tudi po tej raziskavi težko določiti celoten učinek azbesta na ameriško ekonomijo, so nekako ocenili, da so azbestne tožbe zmanjšale glavne investicije za 10 milijard USD ter oškodovala 138.000 potencialnih delovnih mest (Bowe et al., 2002).

Situacija ponekod vodi že do skrajnosti, saj nekateri tožijo podjetja celo za čustvene stiske s tem, ko so bili izpostavljeni materialom, ki naj bi povzročali raka. Verjetno je za evropske razmere nenavaden podatek, da je šestim delavcem, ki so delali v Norfolk & Western Railway Co (zdaj ima to podjetje v lasti Norfolk Southern Co.), porota v zahodni Virginiji odobrila 5,8 milijonov dolarjev (6,6 milijonov evrov). Verjetno bi se vsi strinjali, da je negotovost o tem, ali bodo morda zboleli, hud pritisk na delavce, a če bodo začeli izplačevati odškodnine za prihodnje skrbi v takšnih razmerah, lahko marsikatero podjetje prijavi stečaj (Greenberger, 2002). Poleg železniškega podjetja so obtoženi v azbestni pravdi tudi Federal-Mogul in Daimler Chrysler AG, Ford Motor Co. ter General Motors Corp.. Prvo podjetje je proizvajalo, druga pa prodajala avtomobilske zavore, ki so vsebovale azbest v zavornih oblogah zaradi visokih temperatur pri zaviranju. Posamezni mehaniki, ki se čutijo prevarane zaradi nepoznavanja nevarnosti azbesta pri popraviljanju in menjavi izrabljenih zavornih oblog, bi seveda radi iztržili čim več. Zato želijo v tožbah nastopati posamezno, in to na individualnih državnih sodiščih, saj bi se tako izognili skupni obravnavi na zveznih sodiščih (Becker, 2002).

3.2.1. Halliburton

Podjetje Halliburton je bilo ustanovljeno leta 1919 in je eno največjih dobaviteljev produktov in storitev naftne in energetske industrije na svetu. Družba ponuja svojim strankam širok spekter produktov in storitev s strani Energy Service Group in Engineering and Construction Business (op. p. inženirski in gradbeni posel) segmentov. Leta 1988, ko bil glavni manager podjetja današnji podpredsednik ZDA, Dick Cheney, je podjetje prevzelo Dresser Industries, ki je od poznih šestdesetih let vse do zgodnjih devetdesetih upravljalo Harbison-Walker Refractories. Slednje je izdelovalo industrijski cement, ki je vseboval azbest.

Žrtve že tri desetletja na sodiščih zahtevajo odškodnino, saj so že okoli leta 1960 prvič spoznali, da lahko izpostavljanje azbestnim vlaknom povzroči usodno vrsto raka. Nemalo podjetij je nekoč tako »donosni azbest« pognal v bankrot. Ocenjeno je, da je več kot 2000 ameriških podjetij v vlogi obtoženca v tožbah, povezanih z azbestom. Ker je Halliburton kupil Dresser, ki je s Harbisonom delil zavezanost, ga je zadel val tožb: skoraj 275.000 tožb je ostalo še nerešenih in vsako četrtoletje se vloži na tisoče novih tožb (Vandehei, 2002). Halliburton govori o zgodovini in ozadju azbestnih odškodnin na več kot štirih straneh finančnega poročila. V njem opisuje svoje strategije in približne odškodnine. Prva azbestna tožba je bila vložena leta 1976, azbestna odškodnina pa je stala podjetje skupaj 5 centov na delnico. Samo leta 2001 je vrednost delnice Halliburtona padla za pol njene vrednosti (Sidel et al., 2002).

Ker se je Halliburton bal, da bo pritegnil več tožb in odvetnikov z željo po denarju, ni razkril zneska, ki ga zavarovalnica še lahko pokrije. Vrednost njihovih delnic je leta 2001 padla za 50%, potem ko je podjetje doletela četrta rabsodba glede azbesta, vredna 30 milijonov dolarjev. Do zdaj naj bi vse tožbe, ki so doletele podjetje Halliburton, znašale skupaj 152 milijonov dolarjev (Warren, 2002). V primeru Halliburtona je sodila sodnica Judith Fitzgerald, ki dela na Zveznem

sodišču za bankrote v Pittsburgu. Javnosti je sporočila, da se začasno ne bodo ukvarjali s 300.000 tožbami, ker bodo v prihodnjem letu mirovale (Warren, Barrionuevo, 2002a).

3.3. Nastanek in razvoj Salonita

Sami začetki tovarne cementa v Anhovem segajo v daljnje leto 1921, ko so prvič zakurili v pečeh nove cementarne. Za obsoške kraje je bil to sorazmerno velik objekt, ki pa je bil že v osnovi tehnološko zastarel. Proizvodnji cementa se je še istega leta pridružila proizvodnja azbestcementnih izdelkov. Prvotno ime Cementi Isonzo S. A. je obdržala tovarna vse do leta 1950, ko je prešla z nacionalizacijo v last države in dobila ime "Kombinat 15. september". Podjetje se je nato večkrat preimenovalo in preoblikovalo.

Salonit Anhovo, kot se tovarna imenuje od leta 1967, se je v šestdesetih letih razvil v industrijskega giganta. Na stotine tisočev proizvedenih ton cementa in azbestcementnih izdelkov je v dolini Soče puščalo neizbrisne sledi. Salonitovci so bili takrat resnično ponosni na beli oblak dima, ki je dan in noč visel nad tovarno. Imeli so delo, imeli so možnost izobraževanja in mnoge ugodnosti, ki jih je dajala velika tovarna. Ob koncu šestdesetih let je Salonit Anhovo izvažal svoje azbestcementne izdelke kar v 36 držav v Evropi, Aziji in Afriki (Salonit Anhovo, 2001, str. 1-45).

Šestdeseta leta so bila leta zelo dobrih poslovnih rezultatov. Za Soško dolino je bil to čas optimizma. Ob 50-letnici podjetja, leta 1972, je bilo v tovarni zaposlenih preko 2300 delavcev, saj so naložbe v povečanje proizvodnje azbestcementnih izdelkov prinesle dodatnih 400 delovnih mest. Pred vrati je bilo že novo, tokrat gigantsko povečanje proizvodnih kapacitet. Tovarna je ljudem dajala ogromno: reden dohodek, štipendije, stanovanja. Salonit je tedaj veliko vlagal v infrastrukturo okoliških krajev in kakovost življenja svojih zaposlenih. Dolina je bilo eno samo gradbišče; gradila se je velika tovarna, delavci so s posojili, ki so jih dobili v podjetju, gradili stanovanjske hiše. Življenje je teklo hitreje kot kdajkoli prej.

Leta 1973 so pričeli z graditvijo nove cementarne, ki je trajala štiri dolga leta. Hkrati je to obdobje pomenilo začetek jugoslovanske gospodarske krize. Zagon ene največjih jugoslovanskih cementarn, ki naj bi letno proizvedla milijon ton cementa, je bil zahteven in zamuden proces, ki je bil dosežen šele leta 1983. V drugi polovici osemdesetih let so se gospodarske razmere le še poslabševale. V Jugoslaviji so se razblinjale iluzije o uspešnem socialističnem gospodarstvu. Še vedno pa so nadaljevali s proizvodnjo azbestcementnih cevi in plošč, čeprav je povpraševanje po njih iz leta v leto padalo. Vodstvo podjetja naj bi se z ohranjanjem te proizvodnje izognilo bolečemu odpuščanju delavcev. Z osamosvojitvijo Slovenije je Salonit izgubil velik del svojega trga, največ pri programu azbestcementnih izdelkov. Sočasno se je v Sloveniji zaradi občutnega zmanjšanja investicij pojavila recesija na področju gradbeništva, kar je pomenilo padanje povpraševanja po cementu. Leta 1989 je bilo v Salonitu zaposlenih 2129 delavcev, leta 1995 pa le še 1190. Velika finančna sredstva so namenili za dokup zavarovalne dobe vsem delavcem, ki

so izpolnjevali zakonske pogoje, nekateri delavci so se redno upokojili, nekateri pa so si delo poiskali drugje. Čeprav so bile posledice sedemdesetletne proizvodnje azbestcemetnih izdelkov zelo hude, je vendarle prišlo leto 1996, ki je pomenilo dokončno ukinitve le-te proizvodnje. Z jasno vizijo preobrazbe v moderno podjetje je Salonit začel ponovno dobivati zaupanje svojega okolja (Salonit Anhovo, 2001, str. 27-43).

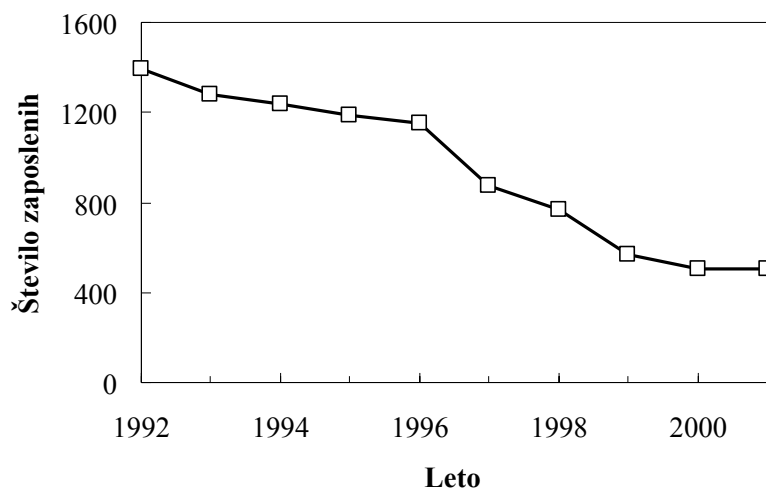
1. januarja 1999 se je Salonit Anhovo preoblikoval v enovito delniško družbo. Poglavitna dejavnost družbe Salonit Anhovo ostaja proizvodnja cementa, nenadomestljivega osnovnega gradbenega materiala, na katerem lahko podjetje zanesljivo gradi svojo prihodnost.

V okviru industrijskega kompleksa v Anhovem poslujejo tudi Salonitova hčerinska družba Inde (družba za zaposlovanje invalidov, v kateri je zaposlenih 90 ljudi), ki proizvaja betonske in lesne izdelke, družba Esal, ki proizvaja vlaknocementne strešne plošče, in družba Frantschach, ki proizvaja industrijske natrongske vreče. Družbi Esal in Frantschach sta prvi družbi, ki sta nastali s sovlaganji Salonita in tujih partnerjev. Leta 2000 je Salonit Anhovo ustanovil holdinško družbo Intercement d. o. o., ki povezuje dve slovenski in dve avstrijski cementarni. Prav Intercement je postal večinski lastnik delniške družbe Salonit Anhovo. Istega leta se je začel intenzivneje povezovati tudi s slovenskimi proizvajalci gradbenih materialov. Z nakupom delnic je postal večinski lastnik IGM Zagorje d. d. in Solkanske industrije apna d. d. ter edini lastnik družbe Standard beton Ljubljana.

Salonit Anhovo, d. d., je danes vodilni proizvajalec osnovnih gradbenih materialov v Sloveniji in vsa ta leta tudi aktivni izvoznik. Najpomembnejši proizvodi še naprej ostajajo različne vrste cementov in drugih hidravličnih veziv, kjer dosegajo 57 % tržni delež v Sloveniji, približno 20 % proizvodnje pa izvozijo (Interno gradivo podjetja Salonit Anhovo, d.d., v letih 1998-2000). Leta 2001 so ustvarili 9,7 milijarde tolarjev prihodka od prodaje, načrtovani celotni dobiček v višini 509 milijonov tolarjev pa je višji kot v letu 2000. Čisti dobiček se je gibal okrog 394 milijonov tolarjev. Načrtovano proizvodnjo cementa so preseгли za štiri odstotke in je znašala 765 tisoč ton, kar je manj kot pet odstotkov manj kot leta 2000 (Večji dobiček Salonita Anhovo, 2001, str. 4).

Povprečno število zaposlenih se je z leti zmanjševalo, čemur v prid govori veliko razlogov. V letu 1998 se je z uvedbo novega sistema plač in novim vrednotenjem delovnih mest v podjetju izpeljal večji projekt reorganizacije podjetja. V tem obdobju, pa tudi že pred tem, se je veliko število delavcev upokojilo, kar je skladno z določbami azbestnega zakona, ki delavcu omogoča predčasno prenehanje delovnega razmerja s podjetjem, ob tem pa se mu prizna polna delovna doba. Veliko število delavcev je odšlo tudi zaradi prerazporeditve v druga kapitalsko povezana podjetja.

Slika 1: Število zaposlenih v podjetju Salonit Anhovo

Vir: Interno gradivo kadrovske službe Salonita Anhovo, d. d., v letih 1992-2001.

3.4. Dileme odgovornosti

V Ameriki so imeli že konec 19. stoletja večino največjih podjetij v privatni lasti posamezniki. V tistih časih je to pomenilo, da so bili odgovorni najbolj sami sebi, saj takrat ni bilo raznih združenj, sindikatov, zakonov in seveda niti tako množičnih sredstev obveščanja, ki bi zaščitili delavce ali se vsaj postavili na njihovo stran. Vsa ta dejstva so vodila k temu, da se tudi javnost problema ni zavedala in zato ni nič ukrepala. Kupec ni bil zakonsko zaščiten vse do 60-ih let prejšnjega stoletja. Zakonodaja, ki je v velikem delu v ZDA še danes veljavna, je dobila pravni okvir šele v času Kennedyjevega predsednikovanja (Klebe Trevino, 1999, str. 180-181).

Seveda danes ni več tako. Stvari so se na srečo spremenile. Kako pa je s tem prehodom v odnosu do varstva in zdravja zaposlenih in potrošnikov v Sloveniji?

Zaradi negativnih posledic krize vrednot in institucionalne krize, ki sta nastali v obdobju prehoda iz socialističnega gospodarstva v tržno, je potreba po utrjevanju poslovne etike čedalje izrazitejša tudi za slovensko gospodarstvo. Negativne posledice obdobja tranzicije so se pokazale predvsem v obliki razvijanja negativnih etičnih in moralnih vrednot ter v številnih oblikah neetičnega poslovnega obnašanja, kriminalitete in korupcije v gospodarstvu in zunaj njega. K temu so pripomogli tudi počasne spremembe pravnega in sodnega sistema, pomanjkljiva in neustrezna zakonodaja s številnimi "sivimi področji" ter pomanjkanje učinkovitih sankcij. Takšna "kartoteka" pa zagotovo ne pomeni prednostne vstopnice za sodobne gospodarske tokove oziroma povezave (Kalacun, 2001, str. 5).

Čeprav je poslovna etika pomembna tema številnih strokovnih razprav, mnogi menijo, da so etični standardi v poslovanju v Sloveniji na precej nizki ravni. Etika je podrejena bolj izraženim

ciljem učinkovitosti in donosnosti. Lahko bi rekli, da slovenski podjetniki in managerji izražajo v splošnem sicer zelo etične poglede, vendar se odrežejo slabše, ko gre za stvarnost vsakdanjega poslovanja. V Sloveniji v marsičem etični standardi poslovanja zaostajajo za standardi ameriških podjetnikov. Razlogov za to je seveda veliko, najpogostejši med njimi pa je splošno opravičilo s težavami tranzicije (Glas, 1997, str. 1). Salonit Anhovo in država zvrata krivdo eden na drugega. Nekateri menijo, da se je pri sprejetju tega zakona zanemarilo načelo “naj se obremeni onesnaževalca” in je prevladalo načelo “naj se obremeni davkoplačevalca”, nekateri pa, da bi morala država ta zakon sprejeti veliko prej, tako kot se za socialno državo spodobi (Vidič, 1998, str. 3).

Med zunanjimi subjekti, ki vplivajo na okoljevarstveno obnašanje proizvajalca, ima nedvomno največji vpliv država s pravno ureditvijo. Poleg države vpliva neposredno na proizvajalca še javnost tako v vlogi potrošnikov kot tudi preko javno izraženega mnenja. Obstajajo tudi notranji dejavniki, ki vplivajo na obnašanje podjetja. To so predvsem obstoj primernejše tehnike in tehnologije, razpoložljiva finančna sredstva ter izzivi novih poslovnih priložnosti zaradi upoštevanja zahtev po varstvu okolja (Rojšek, 1987, str. 352-354).

O karcenogenosti azbesta se ne dvomi že od šestdesetih let, pravo epidemijo azbestoz pa so odkrili v začetku osemdesetih let. In takrat bi bil skrajni čas, da bi azbestu rekli ne. A za Salonitove direktorje sta bila pomembnejša denar in možnost delovnih mest, zdravniki pa so se tolažili s tem, da jih niso poslušali. Državo so prav tako zanimala delovna mesta ter davki od izvoza azbestnih izdelkov. Vse do leta 1996 ni bilo zakona, po katerem bi republiški sanitarni inšpektorji ustavili proizvodnjo, ki povzroča zahrbtne bolezni ter počasi ubija. In to kljub dejstvu, da je bilo na to temo narejenih kar nekaj raziskav. Katere so te raziskave, pa si pogledjmo v naslednjih vrsticah.

3.4.1. Raziskave o vplivu azbesta na zdravje delavcev

Prva poročila o škodljivosti azbesta izvirajo še iz leta 1900, ko je zdravnik dr. Montague Murray v londonski bolnišnici Charing Cross pri obdukciji tridesetletnega moškega, ki je 14 let delal v mlinu azbestnih vlaken, našel v pljučih azbestne delce. To je bil zadnji umrli delavec iz skupine desetih, ki so bili med prvimi zaposlenimi v mlinu. Na osnovi tega primera je postavil podmeno o vzročni povezavi med delom z azbestom in boleznijo oziroma smrtjo. Zvrstila so se številna poročila o kliničnih primerih azbestoz v tovarnah, kjer so izdelovali azbestne tkanine. Britanski industrijski inšpektorat je zato v letih 1928 in 1929 opravil obsežno epidemiološko raziskavo. Pokazala je, da je imelo 80% delavcev, ki so delali z azbestom več kot 20 let, rentgenske znake azbestoze. Na osnovi tega so naznanili sprejem obveznih kontrolnih in zaščitnih ukrepov, ki naj bi v veliki meri zmanjšali zbolevanje za azbestozo. Podobno raziskavo je v ZDA leta 1935 opravil Državni urad za zdravstvo (Public Health Service) in skupaj z rezultati leta 1938 objavil eksperimentalni standard o dopustni koncentraciji azbestnih vlaken v zraku, ki je dovoljeval 30 vlaken v cm^3 zraka. Izkazalo se je, da je dopustna meja previsoka in da je tak standard

neprimeren za delavce, ki so dolgotrajno izpostavljeni azbestu. Prav tako sta bila leta 1935 objavljena prispevka o bolnikih z azbestozo, ki sta zbolela še za pljučnim rakom. Leta 1943 je bilo objavljenih 18 primerov, ko so delavci v azbestni industriji v Angliji, Nemčiji in ZDA zboleli za pljučnim rakom. Še več podkrepljenih informacij o tveganju zbolevanja za rakom je bilo leta 1947 objavljenih v letnem poročilu Britanskega industrijskega inšpektorata. Objavili so, da je 13,2 % delavcev, ki so umrli zaradi azbestoze, zbolelo tudi za pljučnim rakom (Landrigan, 1995, str. 405). Dr. Irving Selikoff, ki velja za eno vodilnih strokovno medicinskih avtoritet na področju izpostavljenosti azbestu, je z epidemiološkimi študijami začel že leta 1942 in jih izvajal polnih 20 let. Rezultati njegovih študij so pokazali, da je 87% delavcev, ki so bili kontinuirano izpostavljeni azbestnemu prahu, zbolelo za azbestozo (Klebe Trevino, Nelson, 1999a, str. 321).

Tudi v Sloveniji so se ukvarjali z raziskavami o vzročnih povezavah med azbestnocementno proizvodnjo v tovarni Salonit Anhovo in zdravstvenim stanjem delavcev te tovarne ter prebivalstva na tem območju. Leta 1975 je bila narejena raziskava *Bolezenske spremenbe na pljučih pri delavcih, eksponiranih azbestnemu prahu v azbestnocementni industriji Salonit Anhovo*, v kateri so avtorji opazovali stanje in gibanje treh diagnostičnih kazalnikov, in sicer rentgenske slike pljuč, pljučnih funkcij in subjektivnih težav (oteženo dihanje). Nosilka raziskave je bila Dalja Sever-Jurca, dr. med., specialistka medicine dela s sodelavci. Eden od sodelavcev, Iztok Šegula, je v prispevku z naslovom *Anhovski sindrom je treba vsekakor (tudi) odgovorno pojasniti* (Delo, 15.5.1996) navedel, da je imela raziskava epidemiološko preventivni namen in jo imenuje za pionirsko raziskavo. Iz tega sklepamo, da pred letom 1975 v Sloveniji vsaj približno tako obsežnih raziskav ni bilo. V tej študiji zasledimo, da so v tovarni že kmalu po letu 1950 začeli s periodičnimi preventivnimi pregledi delavcev, po letu 1960 pa so ti pregledi postali doslednejši in so zajeli še več zaposlenih. V opazovanem obdobju od leta 1962 do 1971 je bila ugotovljena v novogoriški občini višja pogostost zbolevanja za pljučnim rakom kot v drugih občinah v Sloveniji (Sever-Jurca, 1975, str. 4-9).

Opravljena raziskava je bila tudi po mnenju dr. Zlate Remškar pionirska in je zaorala ledino v obravnavanje razmer v Salonitu Anhovo. Po njenem mnenju smo v Sloveniji v tistem času na novo ugotavljali stvari, ki so bile v svetu že znane in tudi dognane v smeri preventive.

Vida Šadl-Pahor je preučila umrljivost in strukturo umrlih za pljučnim rakom in mezoteliomom popljučnice pri aktivnih in upokojenih delavcih iz Salonita Anhovo v letih 1982-1991 (Šadl-Pahor, 1994, str. 36-38). Naj naštejemo nekaj ugotovitev, do katerih je prišla avtorica po tej raziskavi:

- ugotovljena povprečna letna umrljivost zaradi pljučnega raka in raka popljučnice v obravnavani skupini je 3,3-krat večja kot pri drugih delavcih v novogoriški občini, kar potrjuje veliko poklicno tveganje;
- rak popljučnice je bil ugotovljen samo pri aktivnih in upokojenih delavcih Salonita;

- med vsemi umrlimi je bilo največ kadilcev, med delavci Salonita pa je bil delež nekadilcev, ki so zboleli, večji kot pri drugih umrlih v občini, kar potrjuje rakotvornost azbesta;
- spremljajoče azbestoze so se pojavljale le pri delavcih Salonita, ne pa tudi pri drugih delavcih;
- umrli so bili v Salonitu povprečno zaposleni 21,78 let, umrli zaradi mezotelioma so imeli 27,53 let delovne dobe v Salonitu, umrli zaradi pljučnega raka pa 15 let;
- večina umrlih delavcev Salonita so bili proizvodni delavci.

Namen študije je bil prispevati k večji osveščenosti slovenske družbe o škodljivih vplivih azbesta in aktivirati družbo k doslednemu upoštevanju in izvrševanju vseh mednarodnih predpisov v zvezi z azbestom (Šadl-Pahor, 1994, str. 36-37).

V nadaljevanju se posvetimo trem potencialnim krivcem za veliko število prizadetih delavcev, skušajmo razložiti njihova (ne)dejanja, njihove poskuse opravičila zanje ter oceniti, kdo naj nosi breme posledic nezgod in zdravstvenih okvar.

3.4.2. Odgovornost vodstva Salonita Anhovo

Uspešno zagotavljanje varnosti in zdravja pri delu je povezano s politiko vodenja podjetja. Z zakonom se zahteva, da delodajalec zagotovi varne delovne priprave in naprave ter organizacijo. Izvajanje varnostne politike mora biti zapisano ter omogočeno mora biti nadzorovanje njenega izvajanja. V primeru, da delodajalec ne izvaja politike zagotavljanja varnosti, to predstavlja resno kršitev zakona (Drusany, 2001, str. 21). Podjetje sicer sestavljajo, oblikujejo in vodijo posamezniki, toda podjetje kot celota predstavlja gospodarsko enoto, ki jo je treba obravnavati kot samostojni poslovni subjekt. Tako je podjetje odgovorno za moralnost in etičnost svojega obnašanja in mora nositi posledice svojega ravnanja in delovanja ter prevzeti svoje moralne pravice in dolžnosti. Govorimo o konceptu družbene odgovornosti podjetja; podjetje tako postane "moralna oseba", prav tako kot je pravna oseba.

V svetovni panogi industrije gradbenega materiala je povzročilo povečanje osveščenosti potrošnikov v izredno kratkem času drastičen upad povpraševanja po azbestnocementnih izdelkih. Istočasno pa so se vsi, ki so kakorkoli utrpeli določeno škodo zaradi azbesta, naj bodo to oboleli, tisti, ki imajo vgrajene azbestne izdelke, ali prebivalci območij z visoko koncentracijo azbesta, začeli zavedati pravic glede odškodnin pri proizvajalcih. Večina tistih proizvajalcev, ki se je osredotočila izključno na proizvodnjo azbestcementnih izdelkov, je propadla.

Razlog dolgoletnega odlašanja s prestrukturiranjem proizvodnje azbestcementnih izdelkov v Salonitu je bil predvsem nezadostnost finančnih virov, saj se je podjetje ravno v času, ko se je v razvitih gospodarstvih pričel proces opuščanja azbestcementne proizvodnje, soočalo z

negativnimi finančnimi rezultati in s težavo pridobivanja zadostnih finančnih sredstev za tekoče poslovanje. Logična reakcija proizvajalcev je bila prenesti čim večji del tveganja na državo. Koliko odgovornosti pa je posamezna država prevzela, je odvisno od preteklih dejanj države glede zniževanja tveganj, povezanih z azbestom, ter od vodenja socialne politike. Večina razvitih držav je nase prevzela vsaj delno poslovno breme v zvezi z azbestom, saj so zaposleni, ki delajo z azbestom, v primeru likvidacije podjetja večinoma težko prezaposljivi tako zaradi bolezni, povezanih z azbestom, kot tudi zaradi nizke kvalifikacije (Vidič, 1998, str. 3).

3.4.3. Odgovornost zdravnikov

Dr. Vida Šadl - Pahor je v svoji specialistični nalogi zapisala, da je bilo ravnanje zdravstvene službe brezvestno in v škodo bolnikov, ker ni prijavljala, da gre za poklicne bolezni. O odgovornosti zdravstvene službe zaradi vedno večjega zbolevanja delavcev pa ni zapisala nič. Navedbe delavcev (Vončina, 1996, str. 35-37) o ravnanju zdravstvene službe v tovarni so zelo obremenilne. Delavcem so zamolčali poškodbe pljuč, ki so bile vidne na rentgenskih posnetkih in dovoljevali, da so še naprej delali v azbestnem prahu. V Salonitu je bil od 1963 do 1989 obratni zdravnik dr. Srečko Žefran, ki je bil sodelavec dr. Sever – Jurce pri raziskavi iz leta 1975. Njegovo stališče do bolezenskih sprememb na pljučih, vidnih na rentgenskih posnetkih, je podobno stališču dr. Kennetha Smitha, direktorja medicinskega področja v ameriški tovarni Johns – Manville. Oba sta bila prepričana, da delavcem ni potrebno govoriti o njihovi bolezni, dokler zaradi nje nimajo večjih težav. Če bi jim povedali, da so zboleli za azbestozo, bi jim lahko to povzročalo dodatne, psihično pogojene težave. Prizadeti delavci Salonita so bili po mnenju dr. Žefrana namišljeni bolniki, pretirano psihično obremenjeni zaradi zarastlin na pljučih. Bolnica, ki je kmalu po postavljeni diagnozi azbestoze umrla, je po njegovem mnenju umrla zaradi psihičnih obremenitev, ker si je domišljala, da je bolna. Tako je razmišljal dr. Žefran še leta 1996, dr. Smith pa je že leta 1977 umrl. Takšno stališče dr. Žefrana pojasni tudi primere, da so ljudje izvedeli za svoje pravo zdravstveno stanje šele na Inštitutu na Golniku, čeprav so bile poškodbe na pljučih vidne že na posnetkih izpred 12 let.

Starejši delavci Salonita dr. Žefrana opravičujejo s tem, da je podatke in diagnoze moral skrivati po ukazu vodstva (Pregelj, 1996, str. 14-18), kar njegove odgovornosti seveda ne zmanjšuje. Zdravnik mora vedeti, kako se da zaščititi delavce, in mora to vodstvu povedati. Če se vodstvo na to ne odzove, obstajajo ustanove, ki morajo v takšnih primerih ukrepati.

Po drugi strani pa takega ravnanja ne moremo pripisati le malomarnosti zdravstvene službe, ampak tudi razmeram v družbi. Slednja ni bila dovolj osveščena o rakotvornih učinkih azbesta ali pa jih je zaradi pravnih, socialnoekonomskih in političnih razlogov celo zanikala.

3.4.4. Odgovornost države

Države imajo sicer suvereno pravico do izkoriščanja naravnih virov na svojem področju, vendar pa to ne sme imeti negativnih posledic v sosednjih državah. Poleg tega je dolžnost držav, da se v sedanosti ne obnašajo egoistično na račun prihodnosti. Zgrajen mora biti takšen ekonomski sistem, ki omogoča razvoj, vendar pa ne povzroča onesnaževanja okolja in porušitve naravnih ravnovesij (Vidič, 1998, str. 9). Temeljno upravljalno vprašanje države namreč je, kako dati ljudem več čistega okolja, podjetjem nove spodbude za ekonomske rast in sebi večjo upravljalno moč. Odgovorni na državni ravni morajo vedno pretehtati, ali koristi gospodarske rasti, manjše brezposelnosti in višjega življenjskega standarda dejansko odtehtajo škodo, ki jo gospodarstvo dolgoročno povzroči naravi (Vidič, 1998, str. 3).

Poleg povedanega nezgode in okvare zmanjšujejo splošno državno blaginjo, saj zmanjšujejo bruto družbeni proizvod, večajo neposredne stroške zdravljenja in posredno stroške zdravstvenega varstva, povzročajo potrebo po dodatnem zdravstvenem kadru, povečujejo potrebo po sredstvih za zdravstveno in invalidsko upokojevanje, povečujejo potrebo po kvalifikaciji poškodovanih in obolelih, po dodatnem šolanju nadomestnih delavcev za poškodovane in obolele, povečujejo stroške za zagotavljanje socialne varnosti dela nezmožnih, zmanjšujejo potrošnjo in trg zaradi zmanjšane potrošnje blaga poškodovanih, obolelih, invalidov ali umrlih, zmanjšuje se število dela zmožnih davkoplačevalcev in podobno.

Ko se je slovenska država zavedla nujnosti primera in napak, storjenih v preteklosti, je solidarno s podjetjem izkazala odgovornost za nakopičene ekološke probleme in z zakonom zagotovila pogoje za rešitev izredno občutljivih socialnih težav, povezanih z obolelimi in presežnimi delavci, ki so bili izpostavljeni azbestu. S tem se odpirajo podjetju perspektive za rast in za zmanjšanje trenja v ožji okolici podjetja.

V Sloveniji je država, tudi zaradi dejstva, da zakonsko v preteklosti še daleč ni bilo storjeno vse potrebno za rešitev problema, prevzela nase večji del odgovornosti. Sprejet je bil zakon, s katerim je bilo omogočeno prestrukturiranje proizvodnje brez finančnih pretresov za podjetje in socialnih pretresov za oškodovance in zaposlene. Brez takojšnjega sprejetja tega zakona bi bil nadaljni obstoj podjetja vprašljiv. Poleg ravnanja države bi lahko razpravljali tudi o lokalni oblasti v občini, ki je morala neposredno čutiti problem obolevanja zaposlenih. Seveda pa je takšna ožja skupnost še bolj v precepu med delovnimi mesti in posledicami za zdravje, saj bi se morebitna lokalna rešitev z zaprtjem tovarne najbolj poznala na blaginji ljudi v lokalni skupnosti.

4. REŠITEV PROBLEMA

4.1. Problematika delavcev

Ob pregledovanju razne literature in virov na obravnavano temo sem prišla do sklepa, da bodo imeli pristojni organi še veliko dela. Res, da je azbestni zakon že sprejet, a s tem še ni konec vseh problemov, ki nastajajo okrog azbesta. S tem mislimo predvsem delavce, ki so in bodo v prihodnosti zaradi sanacijskih, rušilnih in vzdrževalnih del izpostavljeni azbestu.

4.1.1. Direktive, ki jih za delo z azbestom predpisuje EU

V sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih so znanstveni dokazi, da vse vrste azbestnih vlaken povzročajo azbestozo, pljučnega raka in raka popljučnice, spodbudili številne evropske države, članice EU, da so v skrbi za zdravje ljudi začele sprejemati zakone za omejitev prodaje in/ali uporabe azbesta, za vzpostavljanje pravil za nadzor nad uporabo azbesta na delovnem mestu ter za zmanjševanje in obvladovanje onesnaževanja okolja z azbestom. Danska je že leta 1972 prepovedala uporabo azbesta kot izolacijskega materiala ter nanašanje azbesta z brizganjem. Ta prepoved je prva takšna prepoved na svetu. Leta 1972 so v Veliki Britaniji prenehali uvažati krokidolit ali modri azbest. Istočasno so določili mejne vrednosti koncentracij azbestnega prahu na delovnem mestu. Na Švedskem so prepovedali prodajo in uporabo modrega azbesta leta 1975, leto kasneje pa tudi uporabo azbestnocementnih proizvodov. V Franciji so leta 1977 začeli izvajati meritve koncentracij na delovnem mestu, leta 1978 pa so prepovedali uporabo azbesta za brizganje. Tudi Nizozemci so leta 1977 prepovedali brizganje azbesta. Številne druge države so v istem času sprejemale podobne ukrepe (Remškar, 2001, str. 89).

Mednarodna organizacija za raziskovanje raka, IARC, je leta 1977 uvrstila azbest v prvo skupino karcinogenih snovi, za katere je dokazano, da povzročajo raka pri ljudeh. S šestletno zamudo so v Evropi spoznali, da je na ravni Evrope potrebna poenotena zakonodaja, ki bo varovala delavce pred tveganji zaradi izpostavljenosti azbestu. Zakonodaja se je osredotočila na delavce, kajti možnost izpostavljenosti je največja prav pri delavcih, ki delajo z azbestom ali snovmi, ki vsebujejo azbest.

Tako je bila leta 1983 sprejeta prva od direktiv, ki so obravnavale azbest, in sicer **Direktiva 83/477/EEC** o varovanju delavcev pred tveganji zaradi izpostavljenosti azbestu. S to direktivo je določeno, da morajo delodajalci izdelati oceno tveganja, ki ga za delavce predstavlja izpostavljenost azbestnim vlaknom, ter izvajati preventivne ukrepe za varovanje delavcev pred izpostavljenostjo azbestu. Z direktivo je bilo tudi prepovedano brizganje azbesta, določene so bile mejne vrednosti izpostavljenosti azbestu, uvedeni so bili številni ukrepi za varovanje zdravja delavcev, med drugim tudi zdravstveni nadzor delavcev, pravilno čiščenje delovnih področij idr.

Leta 1983 je bila sprejeta **Direktiva 83/478/EEC**, s katero je bila določena prepoved prodaje in uporabe modrega azbesta z nekaj izjemami in obvezna uporaba opozorilnih nalepk za vse proizvode, ki so vsebovali azbest. S sprejetjem **Direktive 85/610/EEC** je bila prepoved razširjena na vse ostale vrste azbesta. Prepovedana je bila prodaja in uporaba tako azbesta kot proizvodov, ki so vsebovali azbest. V istem obdobju so bili z **Direktivo 87/217/EEC** sprejeti ukrepi za preprečevanje in zmanjšanje onesnaženja okolja ter za nadzor nad odpadki, ki vsebujejo azbest. Na ta način je bilo zagotovljeno varovanje okolja in posredno tudi zdravje ljudi. Direktivi sta bili posodobljeni z **Direktivo 91/689/EEC**.

V začetku devetdesetih let, ko so se posledice uporabe azbesta že kazale v vsej razsežnosti, so v industriji začeli namesto azbesta uporabljati snovi, ki so bile nenevarne oziroma manj nevarne kot azbest. Tudi evropska zakonodaja se je razvijala v smeri obvladovanja nevarnih snovi. V **Direktivi 67/548/EEC** so bile vse vrste azbesta opredeljene kot skupina I karcinogenov. Skupina I je v direktivi definirana kot skupina snovi, za katere je dokazano, da povzročajo raka pri ljudeh.

Leta 1990 je bilo z **Direktivo 90/394/EEC** o zaščiti delavcev pred tveganji zaradi izpostavljenosti karcinogenom vpeljana načelo nadomeščanja karcinogenih snovi z nenevarnimi ali manj nevarnimi snovmi. Ta določba je močno pospešila razvoj nadomestil. Številna podjetja so se v mrzličnem iskanju nadomestkov za azbest odločila za uporabo snovi, ki niso nič manj nevarne kot azbest. Potencialno so lahko še bolj nevarne, ker so delavci pri uporabi azbesta uporabljali sredstva za osebno varnost, pri nadomestkih pa ne. Z **Direktivo 91/659/EEC** je bila določena popolna prepoved prodaje in uporabe vseh vrst azbestnih vlaken; izjema so bila krizotilna vlakna. Določenih je bilo štirinajst kategorij proizvodov, ki ne smejo vsebovati krizotila. To pomeni, da je prodaja ostalih proizvodov – vključno z azbestnocementnimi proizvodi, kot so cevi in strešna kritina – ki niso bili vključeni v posamezne kategorije, nemoteno potekala dalje.

Do leta 1991 je tako v EU vzpostavila politiko na področju nadzorovane uporabe azbesta in azbestnih proizvodov. Ker ni bila v obdobju od leta 1991 do 1999 na tem področju sprejeta nobena nova direktiva, so posamezne države članice v skrbi za varovanje javnega zdravja sprejele dodatne ukrepe za omejevanje proizvodnje, prodaje in posledično uporabe proizvodov, ki jih direktive niso zajemale. Do danes je v Evropi sprejelo prepoved uporabe krizotila deset od petnajstih držav članic EU: Avstrija, Finska, Francija, Belgija, Danska, Nizozemska, Nemčija, Italija, Švedska in Velika Britanija. Španija, Portugalska in Grčija močno nasprotujejo prenehanju uporabe krizotila, ker bi to imelo prevelik vpliv na azbestcementno industrijo. Vedeti namreč moramo, da so azbestni lobiji zelo močni in da krojijo usodo marsikaterih gospodarskih panog v Evropi, ki je bila veliko tržišče za izvoznike azbesta iz Kanade, Rusije, Amerike, Južne Afrike itd.

26. julij 1999 je bil prelomni datum v zgodovini uporabe azbesta. Sprejet je bil **Aneks I k Direktivi 76/769/EEC** o nevarnih snoveh in pripravkih. Sprejetje aneksa je napovedalo konec

uporabe azbesta v državah EU. Z aneksom je določeno, da morajo vse države, članice EU, najkasneje do 1. januarja 2005 prenehati uporabljati krizotil. Z direktivo se je prepoved krizotila v proizvodih razširila tudi na azbestnocementne proizvode (cevi, strešna kritina, fasadne plošče), torne proizvode (zavore in sklopke za tovorna vozila) ter tesnila in veziva. V direktivi je določeno tudi, da morajo vse države svojo zakonodajo uskladiti z direktivo najkasneje do 1. januarja 2005. Direktiva ne zahteva takojšnje odstranitve azbesta in proizvodov, ampak svetuje postopno odstranjevanje dotrajanih proizvodov. Dokler so nepoškodovani, jih je najbolje pustiti tam, kjer so, in jih redno pregledovati. Tveganje, ki ga predstavlja azbest za zdravje ljudi, je namreč bistveno večje, če se vgrajeni azbest nestrokovno odstrani.

Edina izjema v prepovedi krizotila so membrane, ki se uporabljajo za elektrolizo v industriji klora. Krizotila v membrani za zdaj namreč ni mogoče nadomestiti brez tveganja za varnost delavcev (nevarnost eksplozije), poleg tega pa je tveganje za izpostavljenost delavcev zelo majhno, ker poteka celoten postopek v zračni zapori. Membran tudi ni v prosti prodaji.

V bližnji prihodnosti bo potrebno ponovno proučiti vse do zdaj sprejete direktive, ki določajo ravnanje z azbestom na delovnem mestu. Predvsem se bo potrebno osredotočiti na delavce, ki so najbolj izpostavljeni tveganju, in sicer delavce, ki izvajajo rušilna, sanacijska in vzdrževalna dela na objektih in napravah, ki vsebujejo azbest.

4.1.2. Azbestna zakonodaja v Sloveniji

Sprejete imamo naslednje zakone, pravilnike, akte, ki jih moramo upoštevati:

Zakoni:

1. Zakon o prepovedi proizvodnje in prometa z azbestnimi izdelki ter o zagotovitvi sredstev za prestrukturiranje azbestne proizvodnje v neazbestno (do danes je imel dve dopolnitvi) (Uradni list RS, št. 56/96).
2. Zakon o varnosti in zdravju pri delu (Uradni list RS, št. 56/99)

Sprejet je bil leta 1999 in daje pravno podlago za sprejetje Pravilnika o varovanju delavcev pred tveganji zaradi izpostavljenosti azbestu. Pravilnik mora biti usklajen z direktivo 83/477/EEC. Časovni razkorak med direktivo, ki je bila sprejeta leta 1983, in pravilnikom, ki je še v osnutku, ni opravičljiv, če se zavedamo dejstva, da so v njem določeni osnovni pogoji za delo z azbestom. Direktiva je tudi osnova za pravilnik o izvajanju rušilnih, sanacijskih in vzdrževalnih del na objektih, napravah in predmetih, ki še vsebujejo azbest, azbest-cement ali druge mešanice azbesta. Azbestu so in bodo še kar nekaj let izpostavljeni predvsem delavci v gradbeništvu, mehaničnih delavnicah (odstranjevanje in vzdrževanje zavornih oblog), delavci v TVT Maribor in drugih delavnicah Slovenskih železnic ter delavci v izolski ladjedelnici (popravlila ladij, v katerih je bil azbest uporabljen kot izolacijski material). Tudi ta pravilnik je še v osnutku.

3. Zakon o prevozu nevarnih snovi (Uradni list SFRJ, št. 27/90)

Pravilniki:

1. Pravilnik o določitvi poklicnih boleznih zaradi izpostavljenosti azbestu
2. Pravilnik o ravnanju z odpadki (Šešok, 2001, str. 65-66)

Sprejet je bil konec leta 2000 in razvršča azbestne odpadke v dve kategoriji, in sicer v kategorijo nevarnih in nenevarnih odpadkov. Razvrstitev temelji na možnosti sproščanja azbestnih vlaken iz odpadkov in ni najbolj ustrezna. Upamo lahko, da bo to popravljeno s pravilnikom, ki je v pripravi in bo urejal pripravo, prevoz in deponiranje odpadkov.

3. Pravilnik o preiskavah delovnega okolja, pregledih in preizkusih sredstev za delo
4. Pravilnik o načinu prevoza nevarnih snovi v cestnem prometu

Akti:

V pripravi so trije podzakonski akti, in sicer Pravilnik o varovanju delavcev pred tveganji zaradi izpostavljenosti azbestu na delovnem mestu, Pravilnik o delu z azbestom in nevarnimi snovmi, ki vsebujejo azbest, pri izvajanju rušilnih, sanacijskih in vzdrževalnih del ter pri odstranjevanju odpadkov, ki pri tem nastanejo, ter Pravilnik o ravnanju z odpadki, ki vsebujejo azbest. Z njimi naj bi bila zakonodaja v zvezi z azbestom zaokrožena v celoto.

4.1.3. Zakon o prepovedi proizvodnje in prometa z azbestnimi izdelki ter o zagotovitvi sredstev za prestrukturiranje azbestne proizvodnje v neazbestno

Leta 1996 je bila usoda celotnega sistema Salonita Anhovo vprašljiva, saj mu je pretila nesolventnost. Financerji so mu bili nenaklonjeni, zato se je moralo podjetje financirati z izredno obremenjujočimi posojili. Če država ne bi prevzela dela odgovornosti za rešitev problema, podjetje samo nikakor ne bi zmoglo samofinancirati prestrukturiranja proizvodnje ter izplačati vseh odškodninskih zahtevkov s strani obolelih delavcev in svojcev umrlih zaradi bolezni, povezanih z azbestom. Če bi postalo podjetje nelikvidno, bi moralo v stečaj. Prav tega se je dobro zavedala Vlada, zato so odgovorni državni organi začeli problem obravnavati izredno resno in po hitrem postopku. Pobudo za sprejetje zakona je dal Klub primorskih poslancev, Ministrstvo za gospodarske dejavnosti je prevzelo medresorsko koordiniranje. Jasno je bilo: če bi Salonit Anhovo pristal v večinski lasti tujcev, bi bil s tem omogočen pomemben vpliv tujih poslovnih interesov na celotno industrijo gradbenega materiala. Predlagali so torej, naj država svoj kapitalski vložek ovrednoti in tako bi lahko imela odločilen vpliv v Salonitu še naprej.

Državni zbor Republike Slovenije je dne 27. septembra 1996 sprejel Zakon o prepovedi proizvodnje in prometa z azbestnimi izdelki ter o zagotovitvi sredstev za prestrukturiranje azbestne proizvodnje v neazbestno. Prepovedal je proizvodnjo in uvoz azbestnocementnih

izdelkov ter omejil uvoz, proizvodnjo in promet drugih izdelkov, ki vsebujejo azbest. Šele leta 1998 smo dobili uredbo, s katero so prepovedani proizvodnja in promet ter uporaba azbestnih izdelkov, če vsebujejo omenjeno sestavino v deležu, ki je večji od 0,1 odstotka vse mase. Zagotovil naj bi socialno varnost in potrebna sredstva delavcem, ki so bili do ukinitve proizvodnje izpostavljeni škodljivemu vplivu azbestnega prahu.

Zakon je v končnem besedilu razširil in posplošil koncept ukinjanja in prehod na brezazbestno proizvodnjo iz enega podjetja (Salonit Anhovo) na celotno področje RS, vendar je hkrati s svojimi določili ustvaril neenakost in privilegiranost delavcev glede na kraj, podjetje in čas, v katerem so bili delavci izpostavljeni škodljivim vplivom azbestnega prahu (Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije, 2000, str. 4).

Tabela 2: Področja urejanja in vsebina azbestnega zakona

Področje urejanja	Vsebina
1. ZAGOTOVITEV PRAVIC PODJETJEM	
Pravica do sredstev za nakup brezazbestne tehnologije	Upravičenec do sredstev v višini 1,2 mrd. SIT je Salonit Anhovo., ki prejme ta sredstva v treh tranšah za nakup brezazbestne tehnologije. Po izplačilu zadnje tranše se terjatve RS konvertirajo v lastniški delež države.
Pravica do sredstev v višini do 1,85 mrd. SIT za plačilo prispevka za dokup zavarovalne dobe za zakonsko določene upravičence ter za izplačilo odškodnin za poklicne bolezni	<p>Prvi odstavek 7. člena predvideva, da lahko “pravico do pokojnine pod ugodnejšimi pogoji uveljavljajo delavci in delavke, če do 31.12.2003 dosežejo ženske starost 45 let in moški 50 let, ter pokojninsko dobo, ki je dejansko trajala najmanj 28 let za moške in 25 let za ženske in so od tega do 21.12.1996 najmanj 10 let delali neposredno v proizvodnji azbestnih izdelkov ali v servisnih službah, ki delajo neposredno v prostorih za proizvodnjo azbestnih izdelkov”.</p> <p>Drugi odstavek tega člena daje pravico do pokojnine pod ugodnejšimi pogoji delavkam in delavcem, “ki so do 31.12.2003 dopolnili starost ženske 48 let in moški 53 let ter dosegli pokojninsko dobo v dejanskem trajanju 35 let za moške in 30 let za ženske in so od tega do 21.12.1996 najmanj 20 let delali v podjetjih, ki so v proizvodnih procesih uporabljala azbest”.</p> <p>Tretji odstavek predvideva pravico do pokojnine pod ugodnejšimi pogoji tistim, “ki zbolijo za poklicno boleznijo zaradi izpostavljenosti azbestnemu prahu na delovnem mestu in dosežejo pokojninsko dobo najmanj 23 let moški in 20 let ženske”.</p> <p>V 3. členu azbestnega zakona je določeno, da so sredstva v okviru 1,85 mrd. SIT zagotovljena tudi za izplačilo odškodnin za poklicne bolezni.</p>
Subsidiarna odgovornost RS pri prevzemu obveznosti do odškodnin za poklicno bolezen	12. člen določa, da RS prevzema subsidiarno odgovornost za izplačilo odškodnin – v primeru, ko poslovni sistem S.A. ni sposoben poravnati obveznosti, to obveznost prevzame RS. Težava pa nastane pri določanju, v katerem primeru je S.A. nesposoben prevzeti odgovornost – ali je že dovolj, da posluje z izgubo, ali pa je potrebno, da stečajna masa podjetja ne zadostuje za poplačilo obveznosti upravičencem.
Pravica do državnega poroštva	Zakon zagotavlja državno poroštvo v višini 500 milijonov SIT za nakup tehnologije in opreme za prehod iz azbestne v neazbestno proizvodnjo. Prejemnik tega poroštva je v celoti medvoški Donit, ki je uporabljal azbest pri izdelavi tesnil.
2. UREDITEV PODROČIJ	
Prepoved proizvodnje azbestcementnih izdelkov	1. člen azbestnega zakona prepoveduje proizvodnjo azbestcementnih izdelkov na območju Republike Slovenije in njihov uvoz od 20.12.1996 dalje. Poleg tega ta člen zahteva tudi dekontaminacijo proizvodnih

	prostorov in opreme.
Prepoved prometa z azbestcementnimi izdelki	1. člen prepoveduje tudi promet azbestcementnih izdelkov v RS od 20.6.1997 dalje. Izdelkom, ki so bili še na zalogi v Sloveniji na ta dan, je bila dovoljena prodaja do 30.6.1998.
Ustanovitev komisije za postopke sporazumevanja za priznanje odškodnin	Zaradi zmanjšanja števila osebnih tožb azbestni zakon v 12. členu predvideva ustanovitev Komisije Vlade RS za postopke sporazumevanja in priznanja odškodnin. To komisijo sestavljajo predstavniki Ministrstva za zdravstvo, Ministrstva za delo in družino ter Ministrstva za pravosodje. Ugotavljanje poklicne bolezni in oceno zmanjšanja življenjskih funkcij izvaja interdisciplinarna skupina strokovnjakov, ki jo imenuje Minister za zdravstvo in jo sestavljajo zdravniki specialisti za posamezna področja. Sredstva za delovanje te komisije se zagotavljajo iz državnega proračuna. Ustanovitev tovrstne komisije, sprejetje pravilnika o določitvi poklicnih bolezni zaradi izpostavljenosti azbestu ter oblikovanje kriterijev za določitev odškodnin bodo omogočili sistematično ugotavljanje stopnje obolenja in revizije že ugotovljenih bolezni ter seveda tudi primerno odškodnino po enotnih merilih. S tem so izključene zlorabe obolelih do "pretiranih" odškodnin in tudi bojazni, da bi proizvajalec ne priznal primerne odškodnine.

Vir: Azbestni zakon (ZPPPAI, Uradni list RS, št. 56-3229/96).

Do leta 2001 je imel zakon dve dopolnitvi. Ureja koncept ukinjanja azbestne proizvodnje v Republiki Sloveniji ter zdravstveno in socialno varnost tako delavcev kot prebivalcev, ki so bili izpostavljeni azbestu. Zakon je prvotno omogočal upokojevanje pod ugodnejšimi pogoji le delavcem, ki so na dan sprejema zakona delali v družbah oziroma podjetjih, ki so proizvajala izdelke, ki so vsebovali azbest. Krivico, ki so jo s tem določilom naredili vsem delavcem, ki so delali z azbestom v družbah, ki so prenehale uporabljati azbest pred sprejetjem zakona, so popravili z novelo zakona, sprejeto oktobra leta 2000. Z isto novelo je urejena tudi pravna praznina, ki je nastala z uveljavitvijo zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

Zakon lahko delimo na tri področja:

1. Prestrukturiranje gospodarskih družb: tukaj gre predvsem za Salonit Anhovo, ki je kot podjetje zaposlovalo veliko število ljudi. Verjetno je prav to eden izmed pglavitnih razlogov, da je država pri prestrukturiranju pomagala. Danes podjetje uspešno deluje, lani je beležilo več kot 300 milijonov tolarjev dobička. Kasneje je enako pomagala Donitu iz Medvod.
2. Odškodnine: Andrej Šušteršič, ki je zaposlen na Ministrstvu za pravosodje kot državni podsekretar, sicer pa vodi verifikacijsko komisijo, je v kontaktni oddaji na radiu Koper povedal, da je bilo do sedaj vloženih 1007 zahtevkov. Od teh je bilo obravnavanih 615

zahtevkov, 635 pa jih še čaka, v skupni vrednosti 1,565 milijarde tolarjev. Če gremo po letnicah, je situacija slednja:

Tabela 3: Število in vrednost poravnav v letih 1998-2002

Leto	1998	1999	2000	2001	2002
Število poravnav	98	272	113	36	96
Poravnave v mio SIT	199	767	275	84	238
Povprečni znesek na poravnavo v mio SIT	2.030,6	2.812,8	2.433,6	2.333,3	2.479,2

Vir: Radio Koper, kontaktna oddaja, 12.6.2002.

Nekateri prizadeti so na obravnavo čakali celo leto, v povprečju pa je bila doba delovanja te interdisciplinarne skupine približno pol leta. Do sedaj so zavrnilo 26,8 % obravnavanih zahtevkov, ker poklicna bolezen ni bila verificirana. To pomeni, da na podlagi pregledane dokumentacije, posebej natančne rentgenske slike in slike CT prsnih organov visoke ločljivosti, na osnovi značilnih in dovolj izraženih sprememb ni bilo možno nedvomno ugotoviti diagnoze. Število verificiranih bolnikov se seveda povečuje, tako da je zadnji podatek dosegel število 1140 (Azbest ogroža razvoj ob Soči, 2002, str. 13).

Pričanja prizadetih se razlikujejo od pričanj odgovornih za preglede in izplačila. Slednji trdijo, da komisija zdaj dela pospešeno, tako da večje čakalne dobe ni. Tudi odškodnine poskušajo izplačati kar se le da hitro, kjer je rok izplačila približno 60 dni od podpisa zadnjega podpisnika. Povprečno izplačana odškodnina je okoli 2,7 milijona, najnižja prva stopnja je 1,56 milijona, najvišji izplačani znesek je do sedaj 8,37 milijona tolarjev. Hujša kot je bolezen, večja je odškodnina oziroma poravnava.

3. Pokojnine oziroma pravica do pokojnine pod ugodnejšimi pogoji: V ta segment spadajo delavci enajstih gospodarskih družb. Skupaj je bilo upokojenih 1134 delavcev. Po 3. odstavku 7. člena je bilo 379 obolelih, 48 po 2. odstavku (delali so v gospodarstvu in družbah, ki so se prestrukturirale), 707 pa je bilo upokojenih zato, ker jim matična družba ni mogla zagotoviti delovnega mesta. Država je poskrbela za dokup delovne dobe. Če to pretvorimo v številke, pridemo do 33,5% obolelih delavcev, ki so se upokojili (Radio Koper, Okrogla miza o težavah slovenskih azbestnih bolnikov, 2002).

Razlogi za sprejetje azbestnega zakona

Zakon je bil sprejet predvsem zaradi socialnega, zdravstvenega in ekonomskega razloga.

Socialni razlog se je navezoval predvsem na bojazen zaradi izgube delovnih mest in zagotovitvijo virov preživetja težko prezaposljivih oseb. V poslovnem sistemu Salonit Anhovo je bilo konec leta 1996 zaposlenih 1186 delavcev. V proizvodnji azbestcementnih izdelkov je neposredno delalo 289 delavcev, v servisnih službah, ki so delale za to proizvodnjo, pa še nadaljnjih 271 delavcev. Posledica popolne prekinitve azbestcementne proizvodnje brez prehoda na nadomestno bi bila izguba preko 560 delovnih mest. Stečaj podjetja bi v takih razmerah pripeljal do katastrofalnih posledic, saj bi bilo za presežne delavce zelo težko dobiti novo zaposlitev. Upoštevati je namreč potrebno, da je poslovni sistem Salonit Anhovo daleč največji delodajalec v spodnji Soški dolini, kjer se tudi ostala podjetja ubadajo s precejšnjo krizo in zmanjšujejo število zaposlenih.

Velik del zaposlenih v dejavnostih, povezanih s proizvodnjo azbesta, je presegel starost 45 let in je bil nekvalificiran ali nižje kvalificiran. Vsi ti razlogi govorijo v prid otežkočeni prezaposlitvi presežnih delavcev in s tem velikega bremena, ki bi ga imela država na račun nadomestil za brezposelnost (Vidič, 1998, str. 69).

Po tem zakonu naj bi bila socialna varnost delavcem zagotovljena na podlagi:

- nadomestila plač delavcem, ki bodo nadaljevali z delom v proizvodnji vlaknocementnih izdelkov, za čas preurejanja linij;
- dokupa delovne dobe za delavce, ki se upokojijo pod ugodnejšimi pogoji;
- predčasne oziroma invalidske upokojitve delavcev, obolelih za zabestozo;
- plačila odškodnin delavcem, obolelih za poklicnimi boleznimi.

Zdravstveni razlog se nanaša na vir obolenja, delovne in bivalne pogoje. Na Komisijo Vlade RS za postopke sporazumevanja je bilo od njenega imenovanja do 1.7.2001 vloženi 837 zahtevkov. Od tega je bilo obravnavanih 531 zahtevkov, 520 oškodovancem pa je bila izplačana odškodnina v skupni višini 1.393.858.000 SIT. Ponujene obravnave ni sklenilo 11 oškodovancev.

Ekonomski razlog se nanaša na grožnjo o prenehanju obstoja poslovnega sistema Salonit Anhovo. Zaradi manjše proizvodnje azbestcementnih proizvodov bi bilo podjetje prisiljeno zmanjšati število zaposlenih, zato so morali zagotoviti takoj po ukinitvi proizvodnje nova delovna mesta v proizvodnji vlaknocementnih izdelkov. Le-ti so tako glede varovanja zdravja delavcev kot glede varovanja zdravja končnih uporabnikov izdelkov in varovanja okolja neoporečni.

4.2. Problematika podjetja

Salonit Anhovo je bil po internih podatkih med prvimi jugoslovanskimi podjetji, ki so načrtno skrbela za zdravje svojih zaposlenih. Leta 1958 so v podjetju odprli prvo obratno splošno

zdravstveno ambulanto, leta 1960 pa je bilo organizirano prvo fluorografiranje za vse zaposlene. Ob posodobitvah proizvodnje so v skladu z možnostmi poskrbeli tudi za boljše odpraševanje. Veliko denarja so vlagali v nakup zaščitnih sredstev, ki pa niso bila dovolj učinkovita. Zgodnji sumi o vplivih azbesta na zdravje ljudi so le počasi dobivali oprijemljive strokovne dokaze. V Jugoslaviji medicina vse predolgo ni imela ne sredstev ne kadrov za razvoj potrebnih diagnostičnih metod. Salonit se je zato povezal z zdravniki, ki so se izpopolnjevali na tem področju, mnoge raziskave pa je tudi finančno podprl. Z ustanovitvijo službe za urejanje okolja leta 1973 je bil Salonit Anhovo prvo podjetje v Jugoslaviji, ki se je samoiniciativno spopadlo z okoljsko problematiko. Že leto kasneje so v cementarni Skale montirali prvi vrečasti filter za odpraševanje. Druge načrtovane naložbe v čistejšo okolje so bile zaradi pomanjkanja denarja odložene na kasnejši čas. Ob načrtovanju in izgradnji nove cementarne, ki se je končala leta 1977, so že upoštevali takratne zahteve po okolju prijaznejši proizvodnji, znaten del investicijskih sredstev je bil vložen v ekološke programe. Leta 1979 je podjetje podpisalo sporazum s krajevnima skupnostima Deskle in Kanal, s katerim se je obvezalo omejiti onesnaževanje okolja in zagotoviti nadomestne gradnje za preselitev krajanov iz neposredne bližine tovarne. Leta 1982 je Salonitu uspelo realizirati prve naložbe v odpraševanje in izgradnjo čistilne naprave za tehnološke vode iz azbestcementne proizvodnje (Salonit Anhovo, 2001, str. 33-34). Ob prvih spoznanjih o usodni škodljivosti azbesta je Salonit že leta 1980 sprejel razvojne cilje za prestrukturiranje azbestcementne proizvodnje. V tem času seveda ni bilo zadostnih finančnih sredstev za kompleksne zaščitne ukrepe v obstoječi proizvodnji, naložbe v odpraševanje in čiščenje tehnološke vode so le omilile velik problem. Leta 1984 so v Salonitu pričeli redno meriti količino prašnih delcev v zraku. Edini v Jugoslaviji so pri tem uporabljali metodo štetja vlaken v kubičnem centimetru zraka in upoštevali stroge mednarodne standarde. Leto kasneje je bil sprejet program ukrepov za varstvo delovnega in širšega okolja pred azbestnimi vlakni. V letu 1986 je bila že dosežena bistveno manjša zapašenost. V Salonitu so izdali knjižico "Azbest in naše zdravje".

Beli oblak dima nad anhovsko cementarno, ki so ga v prvih povojnih letih vzeli za simbol blaginje v teh krajih, je dokončno izgubljal na svojem pomenu. V dolino ob Soči se je postopoma naselil strah pred boleznijo (Salonit Anhovo, 2001, str. 36-37). Nekateri so si poiskali delo drugje, večina pa jih je vztrajala, saj niso imeli na izbiro nadomestnega dela in zaslužka.

Že v drugi polovici osemdesetih let so ob rednih zdravstvenih pregledih odkrivali vse več obolenj zaradi izpostavljenosti azbestu. Število le-teh se je v kasnejših letih na žalost vse bolj povečevalo do razsežnosti epidemije, ki je vrh dosegla leta 1995.

Posledice več kot sedemdesetletne proizvodnje azbestcementnih izdelkov so bile za podjetje preveliko breme. Nakopičeni zdravstveni, ekološki, socialni in finančni problemi so poleg odločnih ukrepov zahtevali tudi širšo družbeno pomoč. Leta 1996 je bil ob velikem angažiranju vodstva podjetja v Sloveniji sprejet Zakon o prepovedi proizvodnje in prometa z azbestnimi izdelki ter o zagotovitvi sredstev za prestrukturiranje azbestne proizvodnje v neazbestno. Istega

leta so v Salonitu ukinili proizvodnjo azbestcementnih izdelkov. Med pomembnejše dogodke leta 1996 spada tudi pridobitev certifikata kakovosti ISO 9001.

4.2.1. Tehnološka preobrazba in razvoj

Kmalu zatem, leta 1997, je podjetje s švicarskim partnerjem Eternit AG podpisalo pogodbo o skupnih vlaganjih v novo proizvodnjo vlaknocementne kritine. Že leto kasneje je nova mešana družba Esal v Anhovem pričela z redno proizvodnjo vlaknocementnih plošč, ki pomeni dobro nadomestilo "dobro" uveljavljene azbestcementne kritine. Izdelki ne vsebujejo azbesta in so zdravju neškodljivi. So sad dolgoletnega razvoja pri proizvajalcih azbestcementnih izdelkov v Evropi.

Pozicioniranje vlaknocementnih plošč na trgu

Kot so povedali v Esalu, želijo z novim programom vlaknocementnih valovitih in ravnih plošč doseči naslednje cilje:

- ustvariti novo vrednost za kupce: ekološko neoporečna kritina,
- ohraniti prednosti, ki so jih imele azbestcementne plošče pred konkurenčnimi vrstami kritin, in sicer:
 - majhna teža, ki omogoča lažjo manipulacijo, nižje transportne stroške in izvedbo lažje nosilne strešne konstrukcije ter s tem lažje strehe,
 - enostavna obdelava plošč,
 - velik format valovitih plošč omogoča hitro izvedbo krovskih del,
- ohraniti oziroma ponovno pridobiti mesto in vlogo, ki ju je Salonit Anhovo imel kot proizvajalec kritin na slovenskem in na tujih trgih v začetku devetdesetih let,
- ohraniti vse tržne segmente:
 - stanovanjska gradnja,
 - gradnja industrijskih, gospodarskih in kmetijskih objektov,
 - gradnja montažnih hiš,
- pridobiti pomembnejšo vlogo na področju sanacij: nuditi možnost enostavne zamenjave dotrajane azbestnocementne kritine z novo vlaknocementno kritino, ki je dimenzijsko popolnoma usklajena z azbestnocementno, kar pomeni zmanjšanje stroškov prekrivanja zaradi nepotrebe po spremembah strešne konstrukcije.

Kdo in s katerimi izdelki konkurira Esalu?

V Sloveniji imamo najmanj štiri podjetja, ki Esalu predstavljajo konkurenco na področju kritin. Le-ti so (Interno gradivo podjetja Esal, 1996, str. 21-22):

- Bramac iz Dobruške vasi – betonski strešniki

Betonski strešniki spadajo med težje vrste kritine. Komercialni imeni za ta tip kritine sta tegola inglese ali bramac. Pri oblikovanju betonskih strešnikov se povzemajo oblike klasičnih opečnatih strešnikov kot so zarezniki in tudi druge oblike. Tudi po barvi so njihovi strešniki podobni opečni kritini. V svojem proizvodnem programu imajo štiri tipe strešnikov: klasični strešnik za naklone od 17° dalje, donavski strešnik z značilno S obliko za naklone od 17° dalje, strešniki, ki so po obliki podobni bobrovcu in Adria strešnike, izdelane za primorsko področje. Slednja oblika strešnikov je povzeta po obliki tradicionalne sredozemske kritine (korca).

- Goriške opekarne iz Bukovice – opečnata kritina

Opečnata kritina je na slovenskih tleh najstarejša kritina. Poleg njih to vrsto kritin proizvajajo še Križevske opekarne Križevci. V svojem proizvodnem programu imajo dva tipa strešnikov, in sicer korec in strešnik Gorica. Prvi so zelo uveljavljeni in preizkušeni predvsem na Primorskem, v Istri in Dalmaciji. Strešnik Gorica pa se lahko uporablja tudi na celinskih področjih, v hribovitih predelih in težjih klimatskih razmerah. Križevske opekarne imajo v svojem proizvodnem programu bobrovce in opečne zareznike. Bobrovec je kritina, s katero so bili včasih pokriti gradovi in cerkve, danes pa se uveljavlja kot kritina pri novogradnjah in sanacijah v notranjosti Slovenije in v višje ležečih predelih. Na ptujskem in v Halozah je v okviru krajinske zaščite predpisana vgradnja bobrovca ali zareznika. Obe vrsti pa sta primerni za naklone od 30° do 60°.

- Izolirka Ljubljana – bitumenska kritina

Bitumenska kritina se je v zadnjem času zelo razširila. Njeni komercialni imeni sta bitumenska skodla ali tegola canadese. Odlikuje jo predvsem majhna teža zaradi česar je streha lahko 4-8 krat lažja od klasičnih streh. Ker je bitumenska skodla zelo prilagodljiva kritina, je njena uporaba možna pri vsakem nagibu in obliki strešne površine, zato je uporabna tudi za zelo razgibane strešne površine. Primerna je tudi za sanacije azbestcementnih streh.

- Trimo Trebnje – pločevinasta kritina

Prednost pločevinaste kritine je majhna teža in uporaba ne samo za novogradnje, ampak tudi za sanacije starih streh brez odstranitve obstoječe. Tudi ta se pojavlja v dveh oblikah in sicer: specialno obdelana rebrasta pločevina, ki se uporablja predvsem za pokrivanje večjih objektov in maloformatna strešna kritina oziroma Decra kritina. Slednja je uporabna tako za stanovanjske hiše kot za gradnjo in sanacijo hotelov, športnih objektov in podobno.

- Druge vrste kritin

Le-te so narejene iz raznih sintetičnih materialov (prozorne kritine – plexiglas, presojne kritine iz poliestra – eval), stekla, se v Sloveniji uporabljajo v zanemarljivo majhnih količinah in ne predstavljajo konkurence.

SWOT analiza

Svetovna smer razvoja kritine pri izgradnji streh se vrača k naravnim in okolju prijaznim materialom. Žal se v našem prostoru tovrstni materiali pojavljajo z veliko zamudo. Estetski videz in prizadevanje za skrb za zdravo in čisto okolje sta dva zelo pomembna dejavnika, ki vplivata na izbiro kritine. V Esalu so obdelali splošni pregled stanja v gospodarstvu in gradbeništvu ter s SWOT analizo poskušali predvideti, kaj bo vplivalo na povpraševanje po novih, neoporečnih kritinah (Interno gradivo podjetja Esal, str. 52-63).

Prednosti:

- dobro uveljavljeni in poznani proizvodi in asortiment doma in v tujini ter dokaj velik tržni delež na domačem trgu,
- dolgoročno poslovno sodelovanje z domačimi in tujimi partnerji, kupci, projektanti, investitorji in izvajalci,
- znanja na področju aplikacije plošč,
- dobra lokacija za izvoz v zahodnoevropske države,
- prednosti, ki izhajajo iz značilnosti vlaknocementnih plošč v primerjavi s konkurenčnimi vrstami kritin:
 - majhna lastna teža omogoča gospodarno izvedbo nosilne strešne oziroma fasadne konstrukcije,
 - možnost hitre izvedbe krovskih del,
 - enostavna obdelava plošč ob uporabi,
 - tovarniško predelane (luknjane, obrezani vogali) plošče,
 - širok izbor fazonskih kosov, ki zagotavljajo izvedbo detajlov slemena, grebena, zidnega priključka, obrobe in podobno.

Slabosti:

- dolgotrajen prehod proizvodnje iz azbestcementske na vlaknocement izkorišča konkurenca za utrditev pozicije in povečevanje svojega tržnega deleža,
- nezmožnost proizvajalca, da kreditira izvoz plošč, predvsem v države nekdanje Jugoslavije.

Priložnosti:

- nov investicijski cikel in rast potrošnje kritin na domačem trgu (nacionalni program stanovanjske gradnje),
- vse bolj aktualne sanacije streh zaradi dotrajane azbestcementne kritine,
- vzpostavitev gospodarskih vezi na bivšem jugoslovanskem trgu,
- možnost izvoza na druge zahodnoevropske trge.

Nevarnosti:

- liberalizacija uvoza konkurenčnih proizvodov predvsem iz vzhodnoevropskih držav,
- sprejem vladne zakonodaje o prepovedi uporabe azbesta brez zagotovitve finančnih sredstev za prestrukturiranje azbestcementne proizvodnje.

4.3. Problematika lokalne skupnosti

Lokalna skupnost se že nekaj let neprestano ubada s problemi, ki se dotikajo podjetja Salonit Anhovo. Vseskozi se zavedajo, da je omenjena tovarna malodane edina tako velika tovarna v Soški dolini, ki delavcem daje kruh. Prav to je verjetno razlog, da zaradi azbesta že pred let niso zaprli podjetja, saj bi tako dejanje povzročilo katastrofo na ravni države, da ne govorimo na ravni lokalne skupnosti. Zadnja leta je zaradi sežiganja odpadkov Salonit Anhovo ponovno predmet številnih razprav.

Odnos do okolja je eno izmed temeljnih področij, na katerega se nanaša poslovna etika. Ekološki problemi v svetu so danes tako veliki, da se razpravi o njih ne moremo izogniti. V javnosti je v zadnjem desetletju prišlo do velikih sprememb v odnosu do ekoloških gibanj. Sredstva javnega obveščanja in mnogi v poslovnem okolju, ki so imeli včasih Zelene za modno muho, so uvideli, da je zavedanje o ekoloških problemih v javnosti globoko zasidrano, in ker so javnost tudi potrošniki, ki vse bolj zahtevajo ekološko neoporečne izdelke, je do preobrata vendarle prišlo tudi v poslovnem svetu. Članstvo v ekoloških organizacijah vseskozi strmo narašča, kar povzroča vse večji pritisk na osebe, ki sprejemajo odločitve, tako da so le-te vse bolj prisiljene upoštevati zahteve teh organizacij in neformalnih grupacij pri odločanju.

Ko je zaradi pojava BSE leta 2001 kostna moka, ki so jo do zdaj predelovali iz klavniških odpadkov in jo uporabljali za prehrano živali, postala odpadek in ko za živalske maščobe, ki jih iz teh odpadkov posebej izločijo, prav tako po novem veljajo omejitve, se je ministrstvo za okolje in prostor začelo ukvarjati z vprašanjem, kaj storiti s temi snovmi. V tujini rešujejo težavo s sežigom, pri čemer ima mesno-kostna moka po novem status odpadka, živalske maščobe pa ne in jih obravnavajo kot energent, nadomestek, recimo za mazut. Gospodarstvo je na sežig pristalo (Lekova sežigalnica posebnih odpadkov v Lendavi, Salonit Anhovo, Glin Nazarje, šoštanjnska termoelektrarna), vendar se je do zdaj vedno zgodilo, da je javnost o tem izvedela post festum. Enako se je zgodilo tudi v Anhovem (Vilfan, 2001a, str. 3). Kurjenje odpadkov v anhovskem Salonitu že nekaj časa razvema strasti med prebivalci v občini Kanal ob Soči. Občani, na čelu katerih stoji Društvo za ohranjanje tradicionalnih vrednot in kvalitete življenja Skalnica, želijo aktivneje odločati o tem, v kakšnem okolju bodo živeli sami in njihovi otroci. V njihovem društvu je sedaj že več kot 500 članov, vsi pa želijo preprečiti, da bi se cementarna spremenila v sežigalnico odpadkov. Najbolj jih jezi dejstvo, da je Salonit zaprosil za podelitev koncesije za tovrstno dejavnost. Občani pravijo, da ima Salonit na dimniku za predelavo cementa zgolj filtre za trde odpadke. Strupeni dioksini naj bi se vezali na prašne delce in sedali na vso okolico

podjetja in tamkaj živeče prebivalstvo. Vdihovanje strupenih snovi ni takoj usodno, ampak se plini v telesu nalagajo in kasneje lahko povzročijo nevarno bolezen. Nekaj takega so že pred leti doživeli z azbestom, zato si ne želijo ponavljati zgodovine (Rijavec, 2001, str. 15).

Kot vedno je potrebno pogledati še drugo plat zgodbe, tokrat se postavimo v bran Salonita Anhovo. Menda za vsako kalorijo, pridobljeno s sežigom živalskih maščob, zmanjšajo porabo klasičnih goriv, predvsem mazuta (trenutno najdražji) in premoga. Samo lani naj bi Salonit na področju varovanja okolja namenil 1,25 milijarde tolarjev za uvedbo merilnika za trajno merjenje emisij na dimniku rotacijske peči; naložba je bila tudi pogoj za zdajšnjo uporabo dopolnilnih vrst goriv (Črnica, 2001, str. 2). Rezultati poskusnega sežiga v rotacijski peči za proizvodnjo klinkerja so pokazali, da živalske maščobe enakovredno nadomeščajo mazut in premog, poleg tega je ozračje po kurjenju čistejše, saj se iz dimnikov ne valijo kadmij, talij in živo srebro, ki so prisotni pri kurjenju s klasičnimi kurivi. Za temi trditvami stoji mariborski inštitut za varstvo okolja, ki je Anhovce stal 2 milijona tolarjev. Dvom je prav v ceni, saj so nekateri prepričani, da je stala študija toliko samo zato, da je voda stekla na mlin anhovske tovarne (Alič, 2001, str. 11). Ugotovili so, da v sestavi živalskih maščob prevladujejo organske snovi in po sežigu ostaja manj kot odstotek pepela, kurilna vrednost tega goriva je visoka, nizki sta koncentraciji žvepla in klora, težke kovine pa so zasledili le v sledovih (Šavle, 2001, str. 3). Na njihovi strani so tudi na Ministrstvu za okolje in prostor. Pravijo namreč, da so se zaradi prepovedi uporabe nabrale tako velike količine živalskih odpadkov in kostne moke, da jih niti kemična industrija ne more vseh porabiti. Zato so poiskali drugačno možnost porabe, ki je sicer v svetu že poznana. O tem naj bi razpravljali tudi v Bruslju (Hožič, 2001, str. 3).

Najbrž je res, da bi ob poprejšnji napovedi o sežigu kostne moke, maščob ter gum na konkretni lokaciji prebivalci temu verjetno nasprotovali, vendar tega nihče ne more vedeti, dokler Ministrstvo za okolje in prostor takega obveščanja še ni preizkusilo. Slabe izkušnje lokalnega prebivalstva iz prejšnjih obdobjev govorijo, da ne morejo zaupati ne državi z njenimi inšpekcijskimi službami vred ne posameznim podjetjem, ki so poslovala na račun prekomernega obremenjevanja okolja in tudi zdravja svojih zaposlenih ter okoliškega prebivalstva (Vilfan, 2001b, str. 2).

5. SKLEP

Zakonodaja v nekdanji Jugoslaviji še zdaleč ni bila popolna in ni sledila svetovnim smernicam na področju proizvodnje azbestcementa. Vsekakor pa to ni dober izgovor oziroma opravičilo, da niso prekinili te nevarne proizvodnje, saj so bile že pred leti v tujini narejene raziskave, ki so potrdile posledice uporabe azbesta. Jugoslavija nikoli ni bila izolirana od ostalega sveta, kar pomeni, da bi vodstvo podjetja moralo vedeti, kakšnim težavam gredo naproti. Res je, da ni prišlo do kršenja zakona, prišlo pa je do kršenja etičnega načela spoštovanja in življenja ljudi. To

je zato eden najbolj značilnih primerov, ko upoštevanje zakona ne zagotavlja etike in mora etično ravnanje preseči raven zakonodaje, ki zaradi določenih interesov zamuja oziroma ni ustrezna.

V diplomskem delu sem predstavila praktičen problem nepravočasnega odkritja napake s strani države. Proizvajalci azbestcementnih izdelkov so namreč v konkurenčnem boju zniževali proizvodne stroške na račun povečevanja emisij v proizvodnih procesih. S tem se je izpostavljenost zaposlenih povečala in povzročila izbruh epidemije bolezni, povezanih z azbestom. Proizvajalcem je bilo tovrstno ravnanje zakonsko omogočeno, saj je država z zakoni dovoljevala izredno visoke koncentracije azbestnih vlaken v proizvodnih prostorih. Pri analizi problema sem se osredotočila predvsem na slovenskega proizvajalca azbestcementnih izdelkov – Salonit Anhovo. V tem primeru je k poglobitvi problema pripomogla še zdravstvena služba podjetja zaradi nepravočasnega odkritja epidemije bolezni, povezanih z azbestom in neusklajenih postopkov diagnosticiranja bolezni, tako da se je pojavnost bolezni zgostila na kratko obdobje osemdesetih in devetdesetih let, traja pa še danes. To je povzročilo velik odziv med udeleženci javnosti, ki so od proizvajalca zahtevali, da čim prej preneha s tovrstno dejavnostjo. Salonit Anhovo pa se je ravno v tistem času ubadal z likvidnostnimi težavami zaradi upada prodaje, tako da si ni mogel privoščiti nikakršnih investicij v nadomestni proizvodni proces. Tudi rešitev problema v obliki zaprtja proizvodnega programa ni bila izvedljiva, kajti potem bi nastopile težave pri prezaposlitvi presežnih delavcev na že tako socialno ogroženem območju. Zaradi občutljivosti primera in tudi zaradi priznanja napak iz preteklosti je leta 1996 priskočila na pomoč država in z azbestnim zakonom zagotovila sredstva za ublažitev posledic azbesta.

Breme azbestnih bolezni ni padlo samo na delavce in svoje, pač pa tudi na bližnjo okolico tovarne. In nenazadnje tudi na državo. Marsikdo je dobil odškodnino, nekaj jih na to še čaka, veliko je pa tudi takih, ki te anhovske tragedije na žalost ne morejo več komentirati. Komaj so se prebivalci Anhovega in okolice rešili te strupene snovi, že se morajo ubadati z novim problemom - sežigom in predelavo nevarnih odpadkov. Naključni bralec bi morda pomislil, da krajani v svoji bojazni pretiravajo. Tema je občutljiva zato, ker so pred dobrima dvema desetletjema istim krajanom zagotavljali, da azbest zdravju ni nevaren – vsi pa vemo, kaj se je pozneje zgodilo.

V vsakem primeru vse posledice okvar zaradi obolenj in stroške v končni fazi nosijo davkoplačevalci. Neposredno oškodovani in tudi vsi drugi moramo namreč solidarno kriti stroške, ki zmanjšujejo družbeno blaginjo, zato bi morali imeti več možnosti odločati o tem oziroma bi morali državni organi zagotoviti verodostojno varstvo zaposlenih in potrošnikov. Primer azbesta je zato dober primer "slabosti države", ki je zanemarila blaginjo zaposlenih in uporabnikov azbestcementnih izdelkov v korist delovnih mest, določenega zadovoljstva ljudi, ki so jim prikrivali resnico o nevarnosti azbesta. Nauk iz "azbestne zgodbe" bi moral biti za vse, ki so sokrivi, za državne uradnike, vodstvo podjetja in zdravstvene delavce, da je prikrivanje takšnih dejstev nedopustno.

6. LITERATURA

1. Alič Jani: Življenje z azbestom. Dnevnik, Ljubljana, 4.11. 2000, str. 24.
2. Alič Jani: V anhovskem Salonitu so zadovoljni z rezultati poskusnega sežiga živalskih maščob. Dnevnik, Ljubljana, 3.3.2001, str.11.
3. Becker Tom: U.S. Court Denies Motion in Asbestos Cases. Dow Jones Newswires, 11.2.2002.
4. Božič Bogdan: Večji dobiček Salonita Anhovo. Finance, Ljubljana, 20.12.2001, str. 4.
5. Bowe Christopher et al.: Asbestos Lawsuits Affect 85 % of the US Economy? Finacial Times, 10.9.2002.
6. Božič Bogdan: Azbest ogroža razvoj ob Soči. Primorske novice, Koper, 24.5.2002, str. 13.
7. Črnica Slavica: Zdaj poslovno trdno podjetje. Delo, Ljubljana, 12.9.2001, str. 2.
8. Dodič-Fikfak: Nacionalne smernice za azbest. Sanitas et Labor, Ljubljana, 1 (2001), 1, str. 10-12.
9. Dornik Harjet: Azbest je ubijalec! Novi glas, Gorica, 25.1.2001, str. 14.
10. Drusany Vladimir: Vodenje tveganja v podjetju. Ljubljana: VZA – Grafično oblikovanje Logatec, 2001. 318 str.
11. Glas Miroslav: The Ethics of Business in Slovenia: Is it Really Bad? Working papers N8 42. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1997. 15 str.
12. Glas Miroslav: Poslovna etika, študije primerov. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 72 str.
13. Greenberger S. Robert: U.S. Supreme Court to Rewiew Award in Asbestos Suit. Wall Street Journal, New York, 3.4.2002.
14. Hožič Maks: Anhovci proti sežiganju. Sobota, Ljubljana, 27.1.2001, str. 3.
15. Keith Davis, William C. Frederick: Business and Society. 5th ed. Auckland: McGraw – Hill Book Inc., 1985. 586 str.
16. Klebe Trevino Linda: Straight Talk About How to Do It Right. 2nd ed. New York etc.: John Wiley & Sons, 1999. 338 str.
17. Klebe Trevino Linda, Nelson A. Catherine.: Managing Business Ethics. New York etc.:

- John Wiley & Sons, 1999a. 321 str.
18. Landrigan Philip et al.: Cancer Prevention in the Workplace. Cancer Prevention and Control. Marcel Dekker inc., 1995. 405 str.
 19. Mandelc-Grom Majda: Poklicne bolezni zaradi izpostavljenosti azbestu v Sloveniji. Ljubljana: Sanitas et Labor, 1 (2001), 1, str. 26.
 20. Marcus Alfred Allen: Business and Society. 2nd ed. Chicago: Times Mirror Higher Education Group inc., 1996. 583 str.
 21. Možina Stane, Tavčar Mitja, Knežević Ana Nuša: Poslovno komuniciranje. Maribor: Založba Obzorja, 1998. 511 str.
 22. Pregelj Valter: Apokalipsa ob Soči. Mag, Ljubljana, 1996, 5, str. 14-18.
 23. Remškar Zlata: Epidemija azbestne bolezni v Anhovem vsekakor ni nova. Delo, Ljubljana, 7.2.1996, str. 49.
 24. Remškar Zlata: Pri sprejemanju azbestne zakonodaje lovimo korak z direktivami Evropske unije. Delo+varnost, Ljubljana, 2001, 46, str. 2, 90.
 25. Rijavec Rosana: Kanal ob Soči. Večer, Maribor, 23.5.2001, str. 15.
 26. Rojšek Iča: Trženje in varstvo naravnega okolja. Ljubljana: Delo – Gospodarski Vestnik, 1987. 211 str.
 27. Sidel Robin et al.: Companies Split off Asbestos Arms in a Bid to Protect Against Litigation. The Wall Street Journal, 30.5.2002.
 28. Šadl-Pahor Vida: Anhovci žrtvovani raku?! Primorske novice, Koper, 2.2.1996, str. 6.
 29. Šavle Boris: Rezultati meritev: strah odveč. Oko, Nova Gorica, 8.3.2001, str. 3.
 30. Šešok Janja: Primerjava pravne ureditve ravnanja z azbestom v EU in Sloveniji. Sanitas et Labor, Ljubljana, 1 (2001), 1, str. 65-66.
 31. Širok Mirjana: Dobiček pred zdravjem? Primorske novice, Koper, 30.1.1996, str. 4.
 32. Vandehei Jim: Halliburton, Hoping For Rrelief, Finds White House “Spooked”. The Wall Street Journal Europe, 7.2.2002.
 33. Večji dobiček Salonita Anhovo. Finance, Ljubljana, 20.12.01, str. 4.
 34. Vidič Robert: Vloga države pri varstvu okolja. Magistrska naloga. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1998. 100 str.

35. Vilfan Alenka: Prva podrobnejša slika o azbestni proizvodnji in izdelkih, ki nas obdajajo. Dnevnik, Ljubljana, 16.2.2001, str. 2.
36. Vilfan Alenka: Varovanje delavcev pri delu z azbestom. Dnevnik, Ljubljana, 18.4.2001a, str. 3.
37. Vilfan Alenka: Trikrat padli na izpitu. Dnevnik, Ljubljana, 9.3.2001b, str. 2.
38. Vončina Danijel: Salonit Anhovo. Mladina, Ljubljana, 28.5.1996, str. 35-37.
39. Vrečko Petra: Pravilnik o varovanju delavcev pred tveganji zaradi izpostavljenosti azbestu pri delu. Sanitas et Labor, Ljubljana, 1 (2001), 1, str. 73.
40. Warren Susan: Dow Chemical is Tight-Lipped About Asbestos. The Wall Street Journal, 12.2.2002.
41. Warren Susan, Barrionuevo Alexei.: RHI Units Pursue Bankruptcy Filings Amid Asbestos Plan. The Wall Street Journal, 18.2.2002a.

7. VIRI

1. Azbestni zakon, ZPPPAI (Uradni list RS, št. 56-3229/96).
2. Dodatno gradivo pri predmetu Poslovno okolje podjetja. Ljubljana, 1998. 324 str.
3. Interno gradivo kadrovske službe Salonita Anhovo, d. d., na dan 31.12. v letih 1992-2002.
4. Interno gradivo podjetja Salonit Anhovo, d. d., v letih 1998-2000.
5. Investicijski elaborat: Vlaknocementne plošče. Interno gradivo podjetja Esal. Anhovo, 1996. 64 str.
6. Poročevalec Državnega Zbora Republike Slovenije: Predlog zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o prepovedi proizvodnje in prometa z azbestnimi izdelki ter o zagotovitvi sredstev za prestrukturiranje azbestne proizvodnje v neazbestno. Ljubljana, 2000, 70, str. 4.
7. Radio Koper, Okrogla miza o težavah slovenskih azbestnih bolnikov, 12.6.2002.
8. Salonit Anhovo ob 80. -obletnici, 2001. 62 str.
9. Salonit Anhovo – petdesetletnik. Nova Gorica: ČZP Soča, 1971. 212 str.
10. Zakon o prepovedi proizvodnje in prometa z azbestnimi izdelki ter o zagotovitvi sredstev za prestrukturiranje azbestne proizvodnje v neazbestno (Uradni list RS, št. 56/96).
11. Zakon o prevozu nevarnih snovi (Uradni list SFRJ, št. 27/90).
12. Zakon o varnosti in zdravju pri delu (Uradni list RS, št. 56/99).

8. PRILOGA

Slovarček slovenskih prevodov tujih izrazov:

<i>Angleški izrazi</i>	<i>Slovenski izrazi</i>
Asbestosis	Azbestoza (Drobci azbesta se zarijejo v pljučne mešičke, kar zmanjšuje pljučne funkcije.)
British Factory Inspectorate	Britanski industrijski inšpektorat
Chapter 11 of the Bankruptcy Code	Stečajni načrt po poglavju 11
Class-Action Suits	Skupinske tožbe
Engineering and Construction Business	Inženirski in gradbeni posel
EPA – National Environmental Policy Act	Državna listina glede okolja
HEAF – an Industrial Exhaust Filter	Industrijski filter izpušnih plinov
Health-Care Costs	Zdravstveni stroški
Health Hazard	Zdravstveno tveganje
Health Warning	Zdravstveno opozorilo
IARC – International Agency on Research of Cancer	Mednarodna organizacija za raziskovanje raka
Lung Cancer	Pljučni rak
Malignant Mesothelioma of the Pleura	Maligni mezoteliom plevre (Rak poprsnice. Plevra je mrena, ki obdaja prsno votlino.)
M. B. F., a Continuous Moving Bed Filter for Municipal Sewage Treatment	Stalno se premikajoči filter na morskem ali jezerskem dnu
Peritoneum	Peritoneja (Podobna malignemu mezoteliomu plevre, le da gre v tem primeru za plevro, ki obdaja trebušno votlino.)
PIST - Personal Injury Settlement Trust	Dogovor o poravnavi telesnih poškodb
Plaintiff	Tožnik
Private Litigation	Tožbe posameznikov
Public Health Service	Državni organ za zdravstvo
Rand Institute for Civil Justice	Inštitut za državljanske pravice (neprofitna organizacija)
Spillguard – an Effective Container of Oil Spills	Učinkovit rezervoar razlitega olja